

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH -COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XXX

Sayı : 1 - 2

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

Cilt XXX - Sayı : 1 - 2

*

Ocak 1979 - Haziran 1982

İÇİNDEKİLER

HİCRAN AKIN	: Németh'e Göre En Eski Türk-Macar Münasebetleri
MUSTAFA ERGÜN	: Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları
NERİMAN ERATALAY	: Savaş İçinden Mektuplar
DOĞAN AKSAN	: Türkçe Çalışmalarında ve Öğretiminde Dilbilimin Yeri
MECDİ EMİROĞLU	: Türkiye'de Kentleşme Olgusu ve Bu Olgunun Trafik Düzenlemesine Etkileri
MUSTAFA ERGUN	: II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları
GERTRUDE DURUSOY	: Hermann Broch ve Çağı
GERTRUDE DURUSOY	: Die Sexual Bei Heinrich Böll-Eine Untersuchung Des Falls Katharina Blum
MİNE EROL	: Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri
GÜRBÜZ ERGİNER	: Halkbilimde Görüntü Belgesi Olarak Akarfilmin Kullanılması
CAN ŞENTUNA	: Rh Gen Frekansları Yönünden Türkiye'nin Yeri
İNCİ KOÇAK	: Kânun
İNCİ KOÇAK	: Al-Hariri'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler
ARMAĞAN SAATÇIOĞLU	: A Survey On The Racial Types of Anatolian Skeletal Remains
ZEYNEP KORKMAZ	: Kitap Tanıtma

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MEDRESELERİN DURUMU VE ISLÂH ÇALIŞMALARI

Dr. Mustafa ERGÜN

İkinci Meşrûtiyet başlarında medreselerin durumu: Doğu İslâm uygarlığının yükselmesinde, medreselerin önemli bir payı vardır. Medreseler, İslâm dünyasının altın çağının kurumları idiler. Bu kurumlar İslâm uygarlığının yükselişinde olduğu gibi, çöküşünde de önderlik etmişlerdir.

Osmanlı medreseleri *Fâtih* döneminden itibaren, zirveden çöküşe geçmişlerdir. *II. Bayezıt*'ın vakıfları yeni baştan düzenlemesi, *Yavuz Sultan Selim* döneminin eğitimcilere ve eğitime gösterilen destansı önemi, *Kânûnî* zamanının görkemli Süleymaniye Külliyesi ve daha sonraki birçok önlemler bu çöküşü durduramadı. Medrese, bugünkü müzelere çevrildi. Derecesi düşürüldü, medrese hayatı hiçe sayıldı, medreselerin kapısını kapatmak ve ocağını söndürmek için aranmadık çâre bırakılmadı. En sonunda da "yüzüstü bırakmak" en iyi çâre sayıldı.¹

Medreseler yüzüstü bırakılırken, kıyafetler, yasalar derken eğitim alanında da batı taklitçiliği başladı. Medreselerin yanına Fransa'dan kopya edilen yeni okullar açıldı. Medreseler de, okullar da topluma eğitilmiş insan yetiştiriyorlardı. Ama bunlar her yönden birbirlerine zıt kurumlardı.

Tanzimattan itibaren sosyal sorunları bilmeyen, gerçek yenileşmeyi bilmeyen, bir topluma yeniliğin nasıl getirileceğini bilmeyen idareciler, yenileşmeyi tamamen yeni kurumlardan beklediler. Bu da ülkeye, her alanda garip ve anlamsız bir ikilik getirdi. Ülkenin 600 yıllık örgütleri tamamen ihmal edildiler; ne ortadan kaldırıldılar, ne de düzeltildiler. Aynı amaca hizmet etmesi gereken kurumlar, birbirlerinin görevlerini işgal etmeye ve baltalamaya başladılar.

Eski toplum düzeni bozuldu, ama yeni bir sosyal düzen kurulamadı².

Medreselerin *II. Meşrûtiyet* başlarında kötü duruma düşmesi; okulların açılması ve yönetimin tamamen bu okullarla ilgilenmesi, medreselerin yüzüne hiç bakmamasındandır.

Bundan sonra medreseler halkın bilgisizliğinden de yararlanarak taassup ve yalanı arttırdılar, kamuoyunu yenilik aleyhine çevirdiler.

1 *M.Safvet*: "Medreselerimiz", "Beyânü'l-Hak" derg. IV/87 (1326) s. 1642.

2 *Köprülüzâde Mehmet Fuat*: "Mekteb-Medrese", "Tasvir-i Efkâr" gaz., 15 Mart 1913.

Özellikle II. Abdülhamit döneminde medreselerden sınavların kaldırılması, onlara vurulan son acı darbe oldu. Bütün asker kaçakları medreselere yerleşti.

Medreseleri yöneten Ders Vekâleti ve Maarif-i Umûmiyye Nezâreti, medreselerin ana sorunlarıyla hiç ilgilenmiyorlardı. Onların uğraştıkları medrese öğrencilerinin kavgaları ve "fodla" dağıtımı idi; müderrislere maaş, öğrencilere oda verilmesi idi.

Maarif Nezâreti kendi yönetimi altındaki okulların ders programlarını düzenli olarak hazırlayıp uyguladığı, Mâlîyeden geniş destekler aldığı halde; Meşihat ve Ders Nezâreti bu işlerden hiç birini yapmıyordu. Medreseler için bir ders programı hazırlamak da bu kurumların hiç aklına gelmediği gibi, medreselerin mâlî kaynakları olan vakıfların bazılarında "Maarif" (Nezâreti) el koymuş, bazıları da taşrada şunun bunun elinde kalmıştı³.

Medreseler en düşkün dönemlerini II. Abdülhamit yönetiminin son 17-18 yıllık döneminde yaşamışlardır. "Askerlikten muafiyet" gibi medreselere verilen bazı "imtiyaz"lar buralara ilgiye çok arttırmış, askerlikten kurtulmak isteyen herkes İstanbul medreselerine koşmuştur. Buraya gelen öğrenciler bir medreseye kaydolmuşlar, bir han köşesinde bir oda kiraladıktan sonra 8-10 yıl böyle sürünmüşlerdir. Bunun arkasından hiç bir ödeneği olmayan virane bir medresede bir oda kapmışlar, Ders Vekâletinden bu odanın sahipliğini tescil ettirebilmek için de sekiz yıl "aç bî ilâç" beklemişlerdir. Yâni İstanbul'a medrese öğretimi yapmaya gelen bir kişi aşağı yukarı 18 yıl, hükümetin hiç bir yardımı olmadan "yaşıyordu"⁴. Sekiz yılda bitebilecek bir medrese öğretimi, 18 yılda ancak başlayabiliyordu.

Medrese öğretiminde ders kitabı olarak izlenen kitaplar da çok eski idi. Örneğin İlm-i Hesap, Cebir, Eşkal ("Hendese"den), Küre Risalesi ve Şerh-i Çağminî ("Hey'et"ten), Şerh-i Kadımir ve haşiyeleri ("Hikmet-i Tabiiye"den), Şerh-i İşâret gibi bazı ders kitapları tâ Yunan bilginlerinden kalmış, onlardan Arapça'ya çevrilmiş eserlerdi. İlm-i Kelâm kitapları yüz yıllar öncesinden kalma idi.

Esas olarak, Avrupa uygarlığının dayanağı olan çağdaş doğa bilimleri ise medreselerde hiç yer almıyordu. Okullardaki dinî derslerin de hiç bir eğitim değeri yoktu. Yalnızca gösterişe dayalı birkaç ezber ve hareketle sorun kapatılıyordu. Medrese programları da okul programları da yalnız başlarına eksiktiler. Birisi doğal bilimler yönünden, diğeri de dinî bilimler yönünden tamamlanmaya muhtaç idi.

Medreselerde öğretim metodu adına hiç bir şey izlenmemekteydi. Bu hususta her müderris kendi başına bırakılmıştı. Zaten çoğu mü-

3 *M. Safvet*: a.g.m. ss. 1643-1645.

Beyanü'l-Hak derg. IV/89 (1326), ss. 1678-1680.

4 *Şeyh Alizâde Hoca Muhyittin*: "Medreselerin Islâhı", t.y., y.y. (İzmir 1900'ler olabilir), s. 5.

derrislerde müderrislik özellikleri yoktu. Hiç maaş ve ödenek almayıp, başka işlerinden boş kalan zamanlarda bu işi "Allah rızası için" yapan müderrisler, mevcudun büyük bir kısmını meydana getiriyorlardı.

Ders Vekâleti ve Meşihat İdâresi'nin sözü İstanbul dışında geçmiyordu. Zaten bu kuruluşların taşradaki medreseler, müderrisleri, medrese öğrencileri ve medrese vakıflarıyla ilgili hususlarda o yerlerle bağlantıları ve sayısal bilgileri bile yoktu.

Medrese öğrencileri, diğer bakımlardan olduğu gibi sağlık bakımından da tamamen kendi başlarına bırakılmışlardı. Han köşelerinde, medrese odalarında her işlerini kendileri yaparak, sefilâne bir hayat yaşıyorlardı. Bu öğrencilerin yıllık geçimlerini sağlayacak para ve diğer malzemeyi toplamak ve köylüleri aydınlatmak için "Üç aylar"da düzenledikleri "cerr" gezileri de onlar için pek çok sorunları beraberinde getiriyordu.

Bütün bunlara rağmen bir eğitim kurumu olarak medrese, XX. yüzyıl Osmanlı toplumunda gene de çok önemli roller oynuyordu. Yönetim örgütünün bir çok çarkları hâlâ medrese çıkışlılar tarafından çevriliyordu. Maarifin okullarında bile öğretmen ve öğrenci ihtiyacının büyük bir bölümünü medreseler karşılıyordu. Devletin medreseleri tamamen ihmal etmesine, bütün ilgisini ve desteğini batı örneğindeki okullara göstermesine rağmen, ülkenin gene de en yaygın, en etkili, en görkemli eğitim kurumu medreselerdi. Ama ne kadar görkemli olursa olsun, medreselerin çökmekte olduğu da gün gibi açıktı. Artık medreseler ve medrese zihniyeti sert eleştirilere uğruyor; fazlalığından, Fransa'daki Cizvit okulları gibi kapatılmaları gerektiğinden bile bahsediliyordu⁵.

Medreseleri iyileştirme ve düzeltme önerileri: Medreselerin ıslâhı hususunda II. Meşrûtiyet döneminden önce ve sonra, sorunla ilgili olsun olmasın hemen herkes bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler medreselerin kayıt-kabulünden mezuniyet sonrası alana kadar konunun bütün yönlerini kapsıyordu. Herkes, kendi belirlemelerine göre bozulduğunu gördüğü veya eksikliğini duyduğu noktalarda bazı değişiklikler getirilmesini istiyordu ki bunlar şu şekilde gruplandırılabilir :

a) Medrese kavramı: Değişiklik taraftarları, "medrese" kavramına yeni bir tanım getirmek istemişlerdir.

Medreseler, kuruluşlarından beri orta ve yükseköğretim düzeyinde bilgi veren öğretim kurumları olarak kendilerini göstermişlerdir. Düzeltme yapılırken, programlar düzenlenirken medreseler acaba hangi seviyede bir eğitim kurumu olarak kabul edileceklerdi?

5 *Hemedanîzâde Ali Naci*: "Softalar ve Medreseler", İstanbul 1325. *Abidullah*: "Medreseleriminizin ıslahı", "Yeni Tasvir-i Efkâr" gaz., 18 Haziran 1909.

M. Safvet: a.g.m., ss. 1678-1680.

Abdullah Cevdet: "Softalığa dair", "İçtihat" derg., 60 (1329) ss. 1303-1306.

Kılıçzade Hakkı: "Sahte softalığa ve dervişliğe ilân-ı harb", "İçtihat" derg., 58 (1329), ss. 1277-1281.

Bazıları bunu bir ortaöğretim kurumu olarak alıp, öğretim süresini 18 yıldan aşağıya indirmeyi, medreselerden mezun olanların diledikleri yüksek okullara gidebilmelerini, ayrıca yükseköğretim veren bir de "Medrese-i Âliye" kurulmasını öneriyordu⁶. *Ziya Gökalp*, bir kasabadaki çeşitli medreseleri birleştirip "Medrese-i Külliye" adlı mükemmel bir medrese yapılmasını öneriyordu. Bu Medrese-i Külliye'nin içinde de orta ve yükseköğretime karşılık olan iki ana kademe ("şube") kurmayı öneriyordu⁷.

Öte yandan *Abidullah*, medreseleri yalnız dinî ilimlerin değil, her türlü ilim ve fennin öğretimi için kurulması gereken "Dârülfünûn"lar olarak belirlerken⁸ *Şevketi*:

"Medâris-i ilmiye.. ulûm-u şeriyye ve arabiyye ve akliyye gibi mütedavil olan fünûnun tedris ve nesri için te'sis edilmiş birer Dârü'l-fünûn'dur"

diyordu⁹. *Celâl Nuri Bey* de medreseleri birer "Darülfünun" olarak nitelendirip, en büyük İslâm Darülfünunu'nun Mescid-i Haram çevresinde bir yere kurulmasının iyi olacağını, yeni İslâm felsefesinin Mekke'den doğacağını ve oradan yayılacağını bildiriyordu¹⁰.

Köprülüzâde Mehmet Fuat ise medreseleri çağın gereklerine uygun yeni fikirler doğuran ve yayan birer "Dârü'l-İlim" haline getirmeyi öneriyordu¹¹.

b) **Medresenin kuruluş sistemi:** Medreselerin nasıl bir yapıda kurulması gerektiği hususunda en belirgin ve ayrıntılı öneriyi *Şevketi*'nin kitapçığı getirmiştir. Buna göre, medrese kuruluş sistemi şu şekilde olmalıydı (şemalandırma bizce yapılmıştır):

		Âliye kısmı							
		- 9	10	11	12	13	14	Ulûm-u şeriyye şubesi	
		- 9	10	11	12	13	14	Fıkıh şubesi	
Tâliye kısmı		- 9	10	11	12	13	Hikmet şubesi		
		- 9	10	11	12	13	Lisan şubesi		
		- 9	10	11	12	13			
		- 9	10	11	12	13			

6 *Müntesibîn-i İlmîyeden bir zât*: "İslâh-ı medâris", "Beyânü'l Hak" derg., I/12 (1324). ss. 250-251.

7 *Gökalp*: "Medreseler", Beysanoğlu, Ş.: "Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı (1894-1909), İstanbul 1956, ss. 115-117 ("Peyman" gaz. 2 Ağustos 1909'dan).

8 *Abidullah*: "Medreselerimizde nasıl adam yetişir?", "Yeni Tasvir-i Efkâr" gaz., 21 Haziran 1909.

9 *Eşrefefendîzâde Şevketi*: "Medâris-i İslâmiye Islâhat Programı" İstanbul, 1329, s. 3

10 *Celâl Nuri*: "İttihad-ı İslâm", İstanbul 1331, s. 318.

11 *Köprülüzâde Mehmet Fuat*: a.g.m.

Şevketî'nin tasarısında, şemada da görüldüğü gibi, 8 yıllık ortaöğretim veren bir ortak kısımdan sonra medreseler dört şubeye ayrılıyordu. Bunların ikisinin öğretim süresi 4 veya 6, diğer ikisinin de 3 veya 5 yıl olarak öneriliyordu¹².

Gökalp, yıl belirlemesi yapmadan medreseleri, idadi düzeyindeki "Ulûm-u Aliyye Şubesi" ve yükseköğretim düzeyindeki "Ülûm u Aliyye Şubesi" olarak kademelendiriyordu¹³.

Basım yeri ve yılı belli olmayan -ancak II. Meşrûtiyet sıralarında yazıldığı anlaşılan- *Hoca Muhyittin'in* kitapçığında da medreseler, idadi öğretimi veren bir yer olarak belirleniyor ve on yıllık bir öğretimden sonra verilecek diplomanın, idadi diplomasıyla aynı haklara sahip olması isteniyordu¹⁴.

"Beyânü'l-Hakk" da çıkan bir yazıda ise, medreselerin öğretim süresinin 18 yıldan 12 yıla indirilmesi öneriliyordu¹⁵.

c) **Medreseye kayıt-kabul:** Medreseyi iyileştirmenin ilk adımlarından birisi kayıt-kabul sistemi olduğu halde, ıslahatçılar bunun üzerinde pek durmamışlardır. Medresenin baş eksikliklerinden biri, öğrenci kayıt kabul koşullarının düzensizliği idi. Hangi niteliklere sahip öğrencilerin hangi sistemle alınacağı belirlenmemişti. Islahatçılardan bazıları medreselerin belli başlı eksiklerinden birinin öğrenci kayıt-kabulünün düzensizliği olduğunu belirterek bunun bir sisteme bağlanmasını istemişlerdir¹⁶. Islahatçılar medreseleri genellikle bir ortaöğretim kurumu olarak alıyorlar ve bir temel olarak ilköğretim düzeyindeki bilgiyi şart koşuyorlardı. *Şevketi* ise açıkça, medreselerin rüştiye ve idadi dengi olan ilk kısmına girilebilmesi için Kur'ân okuyabilme, Muhtasar İlm-i hal bilme, Türkçe'yi okuyup yazabilme, 12-15 yaşları arasında olma ve sağlık denetiminden geçmeyi şart koşuyordu. Ayrıca yüksek sınıfların sınavlarını verenler, o sınıflara da girebileceklerdi. Genellikle yerli öğrenciler gündüzlü ("haricî"), yabancı öğrenciler de yatılı ("dahilî") olarak medreselere kabul ediliydiler¹⁷.

Bursa Mebusu *Ömer Fevzi Efendi* de kendi parasıyla okumak isteyenlerin medreselere her zaman girebileceklerini, ancak yatılı öğrenci olarak girmek isteyenlerin kayıt-kabullerinin bir sınavdan sonra yapılması gerektiğini belirtiyordu¹⁸.

d) **Medrese öğretim programları:** Medreselerin bozulmasının ve sürekli kötüye gitmesinin en önemli nedenlerinden birisi, öğretimin

12 *Esrefefendizade Şevketi*: a.g.e., s. 17,19.

13) *Gökalp*: a.g.m., s. 116.

14 *Şeyh Alizâde Hoca Muhyittin*: a.g.e. s. 15, 19.

15 *Müntesibîn-i İlmîyeden bir zât*: "Mütalâ-i Mahsusa - Islâh-ı tedaris hakkında", "Beyânü'l-Hak" derg., I/13 (1324). s. 276.

16 a.g.m. s. 276.

17 *Esrefefendizâde Şevketi*: a.g.e., s. 31.

18 *Ömer Fevzi*: "Islâh-ı medâris", "Beyânü'l-Hak", derg., I/15 (1324) s. 325.

programlara bağlanmaması idi¹⁹. Öyle ki 18 yıllık bir öğretim, onlara rüşdiye derecesinde bir bilgi ve hak sağlıyordu²⁰.

Medreselerin çöküşünde, ders programlarından aklî fenlerin çıkarılmasının önemli bir rolü vardı. Zamanında bazı kişilerin etkisiyle medreselerde aklî fenlerin okutulmamasını hoş gören, hattâ bu derslerin müderrislerine ilgi göstermeyerek, onları medreselere atamayarak bu hareketi teşvik eden Osmanlı yönetimleri,; daha sonra da aradığı fenleri medreselerde bulamayınca, bu fenleri öğretecek başka okullar kurmuştu. Bu okulları destekleyip geliştirmiş, medreseleri ise yüzüstü bırakmışlardı²¹.

Medrese programlarının değiştirilmesi gerektiği hakkında hemen herkes aynı fikirdeydi, Herkes kendine göre bir medrese programı öneriyordu. Örneğin:

Mehmet Fuat Bey, ilkönce medreselerle okul arasındaki zıddiyet ve nefretin kaldırılması gerektiğine işaret ederek, okul programlarının medreselerde aynen uygulanmasını öneriyordu²².

Aydın mebusu *Abidullah Efendi*, önemli olan şeyin günümüzde gerek sinme duyulan insan olduğunu, medreselerde yapılacak yeniliklerin de buna yönelik olması gerektiğini belirterek; "medreselerin vaz'-i aslisine uyulmak şartıyla" burada her türlü ilim ve fennin öğretilebileceğini belirtiyordu. Ona göre temel, öğretim dilinin Arapça olması idi. *Abidullah Efendi*, 'Türkçe gelişmemiş bir dildir; bundan sonra medreselerde öğretim dilinin Türkçe'ye çevrilmesi doğru olmaz, üstelik Arapça Osmanlının siyasî dili ve müslümanlar arası bir dildir' diyordu²³. Bu kişi daha sonra yazdığı bir yazıda da, Osmanlı eğitim politikasının Türkçe'yi de Arapça'yı da geliştirmedeğini; Arapça'yı himayesiz bırakarak, Türkçe'yi de canlandırmayarak her ikisine de zarar verdiğini iddia etmişti²⁴. Ona göre Osmanlılar öğretim dilini Arapça yapmakla büyük bir hata işlemişlerdir.

"Çünkü bir kavim içinde tamim-i maarif ancak o kavmin kaffe-i efradı arasında konuşulan lisan ile olabilir."²⁵.

Osmanlılar Arapça'yı öğretim dili yapmakla halka eğitim yolunu kapamışlardır. Ülkenin her köşesi medreselerle donatıldığı halde, istenilen verim alınamamıştır. Yapılacak iş Türkçe'yi bilim ve öğretim dili olarak kabul etmek, bazı Arap merkezlerinde de devletin denetiminde Arapça eğitim merkezleri kurmaktır. Bugün de, öğretim dili hususunda alınacak

19 "Beyânü'l-Hak" derg., I/13 (1324), s. 276.

20 *E. Şevketi*: a.g.e. s. 31.

21 *M. Safvet*: a.g.m.,,,, s. 1645, 1678.

22 *K. Mehmet Fuat*: a.g.m.

23 *Abidullah*: "Medreselerimiz nasıl adam.."

24 *Abidullah*: "Medreseler bahsi münasebetiyle bir istitrad", "Yeni Tasvir-i Efkâr" gaz., 28 Haziran 1909.

25 a.g.m.

bazı önlemler vardır; ama medreselerin öğretim dili Arapça olmalıdır. Bunun Türkçe'ye çevrilmesinin büyük zorlukları olacaktır, diyordu *Abidullah Efendi*.

Hoca Muhyittin, küçük eserinde öğretim süresi 10 yıl olan bir medrese için, içinde önemli yemlikler bulunmayan, ama o zaman okutulmakta olan derslerin dağıtımlarının yapıldı sistemli bir program veriyordu²⁶. Bu tasarıda bir öğretim yılı on ay sürüyordu. Sabah ve ikindi dersleri vardı ve tatil günleri olan Cuma ve Salıya da dersler konulmuştu. Bu arada Fransızca, Tarih, bazı matematik ve doğa bilimleri de okutulması öngörülüyordu. Bu dersler, halkı Türk olan yerlerde Türkçe, Arap olan yerlerde de Arapça olarak okutulacaktı. Bu programla hem doğa hem de din bilimleri alanında mükemmel kişiler yetiştirilecekti²⁷.

Gökalp, Ulûm-u Âliyye şubesinde dil, edebiyat ve idadilerde okutulan diğer bilimlerin; Ulûm-u 'Âliyye şubesinde de diğer yeni yüksek bilimlerin okutulmasını öneriyordu²⁸.

Eşrefefendîzâde Şevketi, medreselerin iyileştirilmesinde eskiyi canlandırmanın akıl kârı olmadığını, çağın emrivakilerine karşı bir değişiklik yapmak gerektiğini belirtmektedir. Ancak bütün diğer iyileştirmeciler gibi o da medreselerin özünün ve ana derslerin bozulmamasını; programa eklenecek yeni fenlerin, daha önce programda olanları zayıf düşürmemesini istemekteydi²⁹. *Şevketi*, medreselerin sınıf planlamasını, derslerden hareket ederek düzenlemek istemiştir. Yâni önce medreselerde okutulacak dersleri belirlemiş, bunları orta ve yüksek diye iki kısma ayırmış ve her birini kendi aralarında öğretim yıllarına dağıtmıştır.

Şevketi'nin programında dikkati çeken şey, güzel sanatlara ve beden eğitimine her sınıfta önemli saatlerin konmuş olmasıydı. Güzel sanatların içinde yazı, süsleme, cilt ve resim dallar vardı. Ayrıca Salı tatilinin kaldırılması, sabah, ikindi gibi vakit ayrılmadan her gün 8 saat ders konması da önemli değişikliklerdendi.

Şevketi'nin tasarısında yüksek kısmın ders programı çok dallı budaklıdır. Önce kısımlar şubelere ayrılmış ve her şubenin ayrı ders programı belirlenmeye çalışılmıştır.

" B e y â n ü'l-H a k k"da çıkan bazı değişiklik yazılarında medrese öğrencilerinin yeni fenlerden mahrum bırakılmaması, yabancı Avrupa dillerinden birini öğrenmesi, "Füru' " dersinin kaldırılması, bir yüksek medrese kurularak Hukuk ve Mekteb-i Nüvvab'da okunan dersler ve yasa-

26 *Hoca Muhyittin*: a.g.e. ss. 15-17.

27 a.g.e., s. 19

28 *Gökalp*: a.g.m.,s. 116

29 *E. Şevketi*: a.g.e., ss. 9-10.

Tablo 1) Eşrefefendizâde Şevketî'nin medrese ders programı tasarısı (orta kısım)³⁰

Dersler	Sınıflar							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Dinî bilimler	2	2	2	2	5	6	9	8
Arapça	5	5	5	5	5	5	—	—
Türkçe	5	3	3	2	2	3	3	3
Farsça	—	—	3	2	2	2	2	2
Batı dillerinden birisi	—	—	—	3	3	3	3	3
Hesap ve riyaziyat	3	3	4	—	—	—	—	—
Tabiiyat	2	—	—	—	—	—	—	—
Hikemiyyat	—	—	—	—	—	—	—	—
Coğrafya	2	2	2	—	—	—	—	2
Tarih-i Umûmî	2	2	0	2	2	2	2	2
Ziraî Malumat	2	2	—	—	—	—	—	—
Sanayi-i Nefise	4	4	4	4	4	4	4	4
Riyaziyat-ı Bedeniyye	2	2	2	2	2	2	2	2
Fennî Malumat	—	2	2	—	—	—	—	—
Hendese-i Müsetteha	—	—	—	6	—	—	—	—
Beden-i İnsanî	—	—	—	3	—	—	—	—
Uygun bir Sanat	—	—	—	2	2	2	2	2
Hendese-i Mücesseme, Cebir	—	—	—	—	5	—	—	—
Kimya, Maadin	—	—	—	—	2	—	—	—
Hayvanat	—	—	—	—	2	—	—	—
Müsellesat	—	—	—	—	—	2	—	—
Kimyayı Uzvî	—	—	—	—	—	—	—	—
Nebatat	—	—	—	—	—	—	—	—
Mebhasû'l-Hayâ	—	—	—	—	—	1	—	—
Mantık ve Münazara	—	—	—	—	—	2	—	—
Kozmagrafya	—	—	—	—	—	—	2	—
Hikmet-i Tabiiyye	—	—	—	—	—	—	2	—
Tabakatü'l-Arz	—	—	—	—	—	—	2	2
İlm-i Ruh	—	—	—	—	—	—	2	—
Kananı Malumat	—	—	—	—	—	—	2	—
Makina	—	—	—	—	—	—	—	2
Ahlâk	—	—	—	—	—	—	—	2
T o p l a m	29	27	29	33	36	38	36	36

Tablo 2) Eşrefefendizade Şevketî'nin Medrese ıslahatı tasarısında "dürus- u âliyye,, Programını uygulayan yüksek kısmın şeması:

Dürus-u Aliye programı uygulayan yüksek kısım

<u>Ulûm-u Şer'iyye Şubesi</u>
-Tefsir kısmı
-Hadîs kısmı
-Kelâm kısmı
-Ahlâk-ı İslâm kısmı
<u>Fıkıh Şubesi</u>
-Fıkıh kısmı
-Hukuk kısmı
<u>Hikmet Şubesi</u>
-Felsefe kısmı
-Tabiiyyat ve Coğrafya kısmı
-Siyer ve Tarih kısmı
<u>Lisan Şubesi</u>
-Arapça kısmı
-Türkçe kısmı
-Farsça ve diğer önemli diller kısmı

30 E. Şevketi: e.g.e., ss. 21-28.

ların okutulması, medreselerin fenlere göre uzmanlaştırılarak kurulması vs.. öneriliyordu³¹.

Yeni medrese programlarına bir başka örnek olarak da, II. Meşrûtiyet döneminde Priştine'de açılması düşünülen "M e d r e s e-i İ s l â m i y e" için "M a k a m - ı Â l i - i M e ş i h a t p e n a h i" ce düzenlenen program gösterilebilir (Bk. Tablo 3).

e) **Öğretim Metodu** ("Usul-ü Tedris") Medreselerin değiştirilmesi, iyileştirilmesi gerektiğini savunanların hemen hemen tamamı programlar vs.. değiştirilirken, hattâ onlardan daha önce medreselerin öğretim biçiminin değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. *Hoca Muhyittin*, program ve öğretim metodu değiştirmenin "ulemâ"ya çok güç geleceğini, ancak buna zorunlu olduğumuzu söylemektedir³².

Gökalp da medreselerin dış yapısında yapılacak değişikliğin yanısıra, öğretim ruhunun da değiştirilmesi gerektiğini belirtmektedir³³.

Şevketi, ayrıntılı iyileştirme programında çeşitli derslerde ve sınıflarda nasıl öğretim yapılacağına, yeni müderrislerin nasıl yetiştirilip, eskilerinden nasıl faydalanılacağına, bina ve sınıf durumlarına kadar çok geniş didaktik sorunlar üzerinde durarak bu konularda çağdaş yaklaşımlar getirmektedir³⁴.

Beyânü'l-Hakk'da ıslâh yazısı yazan bir ulemâ, medreselerde öğretim biçiminin bir düzene bağlanmasının şart olduğunu, bir fenden çeşitli eserler okutmak yerine değişik fenler okutulmasını, medresedeki dil öğretiminde öğrencileri konuşturmaya alıştırmamanın şart olduğunu belirtmektedir³⁵. Bu arada Bursa mebusu *Ömer Fevzi Efendi* de medreselerin esasını bozmadan yapılacak bir yenileştirmede, öğretim biçiminin de birdenbire değiştirilmemesi gerektiğini savunuyordu³⁶.

f) **Ders kitapları:** Medreselerde birçok değişiklikler yapılırken ders kitaplarının değiştirilmemesi düşünülemezdi. Elbette yeni derslere ait ders kitapları hazırlanacaktı. Bir taraftan yeni ders kitaplarının seçimi için komisyonlar kurulması gerektiğini savunanlar olduğu gibi, eski kitaplardan bir ayıklama yapmak gerektiğini savunanlar da vardı. Çünkü başlangıçta birçok âlât kitapları ile o kadar vakit geçiriliyordu ki, asıl bilimlerin öğrenilmesine zaman kalmıyordu³⁷. Bilim kitaplarının arasında bile öğretimden çıkarılması gereken, kuvvetlendirilmesi ve yeniden düzenlenmesi gereken

31 *Müntesibin-i İlimiyeden bir zât*: "Islâh-ı Medâris", "Beyânü'l-Hak" derg., I/12 (1324), ss. 250-251; I/13 (1324), ss. 274-276.

32 *Hoca Muhyittin*: a.g.e., ss. 14-15.

33 *Gökalp*: a.g.m., s. 116.

34 *E. Şevketi*: a.g.e., ss. 13-16, 29-31, 43, 46-50 vs..

35 "Beyânü'l-Hak" derg., I/12 (1324), ss. 250-251.

36 *Ömer Fevzi*: a.g.m., s. 325.

37 *H.S.*: "Al bir İctihatçı daha", "el-Medâris" derg., 4 (1329), s. 71.

Tablo:3

"Medrese-i

İslâmiye"

Ders

Programı

Dersler	Y ı l l a r				
	I	II	III	IV	V
Ulûm-u Diniyye	Teracim-i Ahval	Fıkıh ve Usul ü Fıkıh	Fıkıh ve Usulü Fıkıh	Tefsir, Akaid Hadîs	Tefsir, Akaid, Hadîs
Lisan-ı Arabî	Edeb ed-Dünya ve'd-Dîn	Edeb ed-Dünya ve'd-Dîn	Belâgat-İnşa	—	—
Lisan-ı Fârisî	Kavaîd	Seçmeler ve İnşa	Seçmeler ve İnşa	Seçmeler ve İnşa	Seçmeler ve İnşa
Lisan-ı Türki	İnşa, Belagat Hitabet	İnşa, Belagat Hitabet	Edebiyat Belagat	Edebiyat Hitabet	Edebiyat Hitabet
Riyaziyyat	Hendese, Cebir	Hendese, Cebir	Müsellesât	Kozmografya	—
Hikmet	—	—	Mantık Münazara	İlm-i Rûh ve Ahlâk	İlm-i Ahlâk
Malumat-ı Medeniye	—	—	—	Haftada 2 saat	Haftada 2 saat
Malumat-ı Kanuniye ve İktisadiye	—	—	—		
Tabiiyât	Beden-i İnsan	Kimya, Maadin Hayvanat	Kimyayı Uzvi	Hikmet-i Tabiiyye	Hikmet-i Tabiiyye
Coğrafya	Tabiî, siyasî, İktisadî coğ.	Tabiî, siyasî, İktisadî coğ.	Dinî coğ.	—	—
Tarih	İslâm tarihi, Siyer	İslâm Tarihi Siyer	Umumî tarih Siyer	Umumi tarih Siyer	Umumî tarih Siyer
Hatt	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat	1 saat

Medreselerin altıncı ve yedinci sınıflarında 5 şube üzerinden uzmanlaşma yapılmıştı: Tefsir-i Şerif, Fıkıh-ı Şerif, Hikmet ve Kelâm, Ulûm-u Edebiyye şubeleri

pek çok eserler vardı³⁸. Bir dalda hemen hemen birbirlerinin aynı olan birçok kitaplar okutulmaktaydı. Bu da gereksiz yere vakit kaybına neden oluyordu. Onun için, bir komisyonun medreselerde okutulacak zorunlu ders kitaplarını seçip belirlemesi, diğer yardımcı kitaplara dair medrese kütüphanelerinin kurulması vs., gerekiyordu³⁹.

Gökalp da medrese öğretiminde muhtasar metinler, şerh ve talikleri bırakıp asıl eserlere yöneltilmesi veya hiç olmazsa ikisinin bir arada öğrenilmesi gerektiğini savunuyordu. *Gökalp* ayrıca her bilimin tarihî gelişim ve araştırma biçiminin de medrese öğretimine eklenmesi gerektiğini yazıyordu⁴⁰.

g) **Sınavlar:** Türk-İslâm öğretimi, sınavlara tâ baştan beri soğuk davranmıştır. İslâm öğretiminin en parlak dönemlerinde dahi öğretim gelenekleri arasında "sınav" diye bir kademe, bir disiplin olmamıştır. Sınav, medreseyi bitirmiş olanlardan her yönüyle birbirine eşit iki kişi bir işe istekli olurlarsa, daha iyiyi seçmek için yapılmıştır⁴¹.

Tarihte, medrese öğrencileri ("talebe-i ulûm") "*kur'a imtihanı*" adıyla altı yıl devam edecek bir sınava tâbi tutulmuşlardı. O zaman medrese öğrencileri askerlikten muaf oldukları için medreselerde büyük bir yığılma olmuş, buradaki yığılmayı biraz olsun azaltmak için bu yola başvurulmuştu. Kura sınavlarında, askerlik kurası çekildiği zaman ismi çıkan medrese öğrencisi genel bir sınava alınıyor; başarırsa medresede kalıyor, başaramazsa askere alınıyordu. Sınavlar ne öğrencinin okuduğu dersleri izliyor, ne de dönem veya yıl sonlarında yapılıyordu. İsterse öğretim başında olsun, kura kime çıkarsa hangi dersleri okuduğu vs., göz önüne alınmadan, medresede okutulmakta olan bilimlerden genel bir sınava alınıyor ve bu tek sınavda kazanamazsa medreseden çıkarılıp derhal askere almıyordu. Yâni ikinci bir sınav hakkı yoktu⁴².

Kura sınavları uzun zaman uygulanmış, ancak 1892 yılında lağvedilmişti. Bu tarihten II. Meşrûtiyete kadar medrese öğrencileri hiç bir sınava alınmamış, bu da medrese öğretiminin seviyesini alabildiğine düşürmüştü.

Medreselerin iyileştirilmesini isteyenlerin hemen hemen hepsi, medrese öğretimine sınavların sokulmasını şart koşmuşlardı. Beyânü'l Hakk'da, çıkan yazılarda⁴³, öğrencilerin altı ay öğretim gördükten sonra dershanelerden tamamen uzaklaştığını, öğretim sırasında da istediği dersleri seçtiği belir-

38 "Beyânü'l-Hak" derg., I/13 (1324), s. 275.

39 Beyânü'l-Hak" derg., I/12 (1324), ss. 250-251.

40 *Gökalp*: a.g.m., s. 117

41 *Mehmet Fatih*: "Tedrisat ve medâriste imtihanlar", "Beyânü'l-Hakk" derg., I/16 (1324), ss- 358-359-

42 a.g.m., ss. 360-361.

43 "Beyânü'l-Hak" derg., I/12 (1324), ss. 250-251.; I/13 (1324), ss. 276-278.

tilerek, zorunlu bir ders programının yanısıra, bu program üzerinden sık sık sınav yapılması; öğretim sırasında yapılacak ciddi sınavlar dışında, mezun olurken de hem sözlü, hem de yazılı bir sınavdan geçirilmesi öneriliyordu.

Hoca Muhyittin de medrese öğrencilerinin her yıl sınava alınmalarını, bu sınavlarda yeni fenlerden de soru sorulmasını, çok başarılı olanların ödüllendirilmesini öneriyor; 'üç yıl sınıfını geçemeyen medrese öğrencisi, medreseden atılmalıdır', diyordu⁴⁴.

Mehmet Fatih, medresede yapılacak sınavların da diğer okullarda yapılan sınıf sınavları gibi olmasını, ancak yeni bir sistem kuruluncaya kadar eski kura sınavlarının biraz iyileştirilerek (örneğin öğretim yılı sonunda yapılarak, iki hak vererek vs..) tekrar uygulanmasının şart olduğunu bildiriyordu⁴⁵.

Şevketi de baştan sınavları I) yarışma ve bilimsel gücünü gösterme, II) belirtme sınavları olarak ikiye ayırıyor; icazetlerin sıkı bir sınavdan sonra verilmesini, hattâ icazet sınavlarında bir dalda yetkili olduğunu gösterecek bir de kitap yazmasını istiyordu.

Bu kişi, medrese sınavlarında yapılacak değerlendirmede de şu formülü veriyordu⁴⁶.

1. Bilmek galip, bilmemek nâdir,
2. Bilmek galip, bilmemek nâdir değil,
3. Bilmemek galip, bilmek nâdir değil.

h) **Medreseden çıkış sonrası hakları:** Bu konu büyük ölçüde medreselerin amacını da ilgilendirdiğinden, çok önemli idi. O zaman Osmanlı okullarının iki büyük amacı vardı: Ya kendinden yüksek başka bir okula öğrenci hazırlar, ya da Devlet dairelerine memur yetiştirirdi. Bu durum içinde medreselerin nerelere ne için öğrenci yetiştirecekleri gayet önemli idi. Medreselerin her tarafı sıkı bir disiplin altına alınırken öğrencilerin mezun olduktan sonra ne olacakları da düşünülmüştü.

Medrese mensuplarından birisi, medreselerin orta kısmını bitirenlerin diledikleri yüksek okula girebilmelerini; yüksek kısmını bitirenlerin de bütün Devlet memuriyetlerine sınavsız olarak alınmalarını öneriyordu⁴⁷.

Hoca Muhyittin de 22-25 yaşlarında medreseden icazetini alan bir öğrencinin, bununla yüksek okulların üst sınıflarına sınavsız girebileceğini, hattâ sınavla Tıbbiye'ye bile girebileceklerini söylemektedir. İcazetnamesi

44 *Hoca Muhyittin*: a.g.e. s.24.

45 *Mehmet Fatih*: a.g.m., s. 361.

46 *E. Şevketi*: a.g.e., ss. 36-37.

47 "Beyânü'l-Hak" derg., I/12 (1324), s. 251.

olan öğrenciler aynı zamanda müderrislik sınavlarına katılabilirler; başarısız olanlar müftülük, müdürlük, memurluk, ilkokul öğretmenliği, şeyhlik vs., gibi yerlere atanabilirlerdi⁴⁸.

Şevketi'nin tasarısına göre ise, medreselerin orta kademesinin VI. sınıfından çıkanlar askerlikten muaf olacaklardı ve imamlık, hatiplik, ilkokul öğretmenliği ve müezzinlik görevlerine atanabileceklerdi. Orta kademeyi tam bitirenler ise her çeşit yüksek öğretime geçebilecekler, ayrıca kâtiplik, Tabur imamlığı, büyük cami hatiplikleri ve rüştiye öğretmenliklerine atanabileceklerdi. Medreselerin yüksek kısmını bitirenler ise şu yedi meslekten birine girebileceklerdi: Tefsirci, hadîsçi, kelâmcı, vaiz, fakih, tarihçi ve yazar⁴⁹.

i) **Medrese öğrencileri:** Medreselerin bozulma dönemlerinde bu öğretimin en büyük zorluklarını kuşkusuz ki öğrenciler çekiyorlardı. Bunların karşılaştıkları güçlükler öğretimden ziyâde, medrese dışı hayatta meydana geliyordu. Bunun için medrese öğrencileri çeşitli kereler hükümetlerin dikkatini çekmişler, ama her defasında "aldatılarak teskin edilmişlerdi"⁵⁰. Medreselerin iyileştirilmesi çeşitli kereler ısrarla istenmesine, bu yara devamlı sızlamasına rağmen ilgililer bunu hemen kapatmayı ve görmezlikten gelmeyi yeğlemişlerdir. Özellikle İstanbul'da medrese öğrencilerinin durumu ve yaşayışı "yürekler acısı" idi. Buna rağmen pek çok kişi onları "maişet imarethaneleri " olarak görüp, alabildiğine eleştiriyordu⁵¹.

Oysa medrese öğrencileri ancak yıllarca han köşelerinde aç-susuz yaşadıkdan sonra bir medrese odası bulabiliyorlar, orada da öğretimin yanısıra yemekten çamaşır yıkamaya kadar her türlü işlerini kendileri yapıyorlardı. Bunun dışında medrese öğrencileri bir "T a l e b e-i U l û m T e z k i r e s i" yaptırarak ve güzel bir "T a v s i y e n â m e" ele geçirerek "R a m a z a n C e r r i", "K u r b a n C e r r i" "H a r m a n C e r r i" gibi çeşitli nedenlerle zengin köylere dağılıyorlar, hem dinî yönden halkı aydınlatıyorlar, hem de kışlık harcamalarını çıkarıyorlardı. Ancak bu, sık sık bir dilencilik görünümü alıyordu.

Medrese öğrencilerinin bu sefilâne yaşayışlarına karşı, medreseyi biraz olsun iyileştirmek, değiştirmek isteyenler bazı önerilerde bulunmuşlardı. Önerilerin en önemlisi, öğrencilerin geçimlerinin sağlanması konusundadır⁵². Kimi bunu Devlet bütçesinden, kimi de vakıflardan sağlamak taraftarı idi. *Gökalp*, öğrencilere yatılı okullarda olduğu gibi elbise ve

48 *Hoca Muhyittin*: a.g.e., ss. 19-20.

49 *E. Şevketi*: a.g.e., ss. 33-34.

50 *M.B.*: "Islâh-ı Medâris", "el-Medâris" derg., 2 (1329), s. 29.

51 *H. Ali Naci*: a.g.e., ss. 17-19.

52 "Beyânü'l-Hak" derg., 1-12 ve 1-13. sayılardaki a.g.m. 1er. *Ömer Fevzi*: a.g.m., s. 325.

yemek verilmesini öneriyordu⁵³. *Şevketi* de öğrencilerin çamaşır, yemek gibi sorunlarının olmaması gerektiği, medreselerin bu işleri yapacak bir yeri olması gerektiğini belirtiyor, öğrenci biletleriyle yemek yenilen lokantaların açılmasını öneriyordu. Ona göre; ayrıca öğrencilere sınıf farklarını gösterecek tek-düzen elbiseler giydirilmesi ders kitaplarının Devlet tarafından hazırlanıp dağıtılması, öğrencilere haftalık ve aylıklar verilmesi gerekiyordu⁵⁴.

Öğrencinin bütün öğretim harcamalarını karşılayan Devlet, orta VI. sınıfını bitirmiş olanlarla yüksek kısım öğrencilerini cerr zamanlarında harcırah vererek köylere göndermeli, köylerden toplanacak cerrler resmî belge karşılığında Devlet adına toplanmalı ve Devlet bu toplanan paraları gene aynı medrese öğrencilerine harcamalı idi⁵⁵.

Şevketi'nin tasarısına göre medresede hem yatılı hem de gündüzlü öğrenciler olacaktı.. Üstüste iki yıl aynı sınıfta kalacaklar medreseden çıkartılacak, bir yıl kalan yatılı öğrenciler de gündüzlüğe çıkartılacaktı⁵⁶.

J) **Müderresler:** Medreselerde öğrenciler gibi müderresler de tamamen Devletin ilgisinden uzak idiler. Bunların çoğu sistemli bir öğretimden ziyade, bu işi gönüllü yapar duruma gelmişlerdi. Çünkü vakıflar da Devlet de bunlara düzenli ve doyurucu bir para vermiyorlardı. Onlar da, medrese dışında geçimlerini sağladıktan sonra boş kalan zamanlarında medreselerde ders veriyorlardı. Zaten bunlar batılılaşma hareketleri başladıktan sonra hemen her türlü yenilik hareketinin karşısına itilmişler. Devletin kendilerine ilgi göstermeyişi, yardım etmeyişi bunları en küçük bir kıskırtmada isyan çıkarmaya, isyana katılmaya eğilimli kılmıştı. Bir medrese mensubu:

"Ulemâ bir kaç yüz seneden beri kendi hükümetlerinden gördükleri hakaretleri başka dinlerden dahi görmemişlerdir.

diyordu⁵⁷. İyileştirme çâreleri önerenler ise bir taraftan müderreslerin sıkı bir denetim altına alınmalarını isterlerken, diğer yandan onlara çeşitli haklar verilmesini savunuyorlardı.

Ulemâdan biri, müderres olacak kişinin bilimsel bir komisyon tarafından seçilmesini öneriyordu⁵⁸. *Gökalp* da her medreseye çalışkan bir müdür atanmasını, müderreslerinin maaşlarının arttırılmasını, ancak derse gelmeyen müderreslerin maaşlarından gündelik kesilmesini istiyordu⁵⁹.

Şevketi ise, orta dersler veren müderreslerin pedagoji de bilmeleri gerektiği, hükümet tarafından bir yere atanmadan önce bir müderresin yanında bir süre yardımcılık yapmalarını, atandıklarında da yanlarında dil bilir bir

53 *Gökalp*: a.g.m., s. 116 .

54 *E. Şevketi*: a.g.e., s. 39.

55 a.g.e., s. 40

56 a.g.e., s. 32.

57 *Hoca Muhyittin*: a.g.e., s. 15

58 "Beyânü'l-Hak" derg., I/12 (1324), s. 251.

59 *Gökalp*: a.g.m., s. 116.

kişi ile bir doktor bulunması gerektiği hususlarını belirtiyor; öğrencilerin içerdeki ve dışarıdaki durumlarından ve ahlâklarından müderrisler sorumludur, diyordu⁶⁰. Yüksek dersler veren müderrisler, istedikleri kitapları istedikleri saatte anlatabilirlerdi. Bunlar haftada birkaç saat, derslerin dışında tartışma ve uygulama yapacaklardı.

Ayrıca müderrislerin yalnız öğretimle meşgul olmaları başka iş yapmamaları sağlanacak ve bu şekilde maaş verilecekti. Maaşlarda öğretim durumları, yol ve kitap harcamaları da gözönüne alınacaktı. Bu maaşlar da yıllar geçtikçe yükselecekti.

*Şevkef'*ye göre Devlet, tatil zamanlarında müderrislerin çeşitli ülkeler ve uluslar arasında yolculuk ve geziler yapmalarını da sağlamalıydı⁶¹.

II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE MEDRESELERİN GENEL GELİŞİMLERİ:

Medrese öğrencilerinin askerliği sorunu: II. Meşrûtiyetin ilânından önce medrese öğrencileri askerlikten muaf idiler. Askerlik kurası çıkan medrese öğrencileri, yetkili askerî makamlara, müderrisliğin onayladığı "şahadetnâme"leri gösteriyorlar ve bu onlara askerlikten muafiyet sağlıyordu⁶². Bu ayrıcalık, askerden kaçmak isteyenlerin medreselere hücum etmesine, orayı bir paravana olarak kullanmalarına yol açıyordu. Diğer askerler, bu kaçaklar yüzünden altı yedi yıl daha fazla askerlik yapmak zorunda kalıyorlardı. Bazı "talebe-i ulûm" askerlik yaş sınırı geçer geçmez, öğretimin hangi kademesinde olursa olsun, medreseyi terk ediyordu⁶³.

Medreselerdeki öğretimin ciddî olmaması da bu askerlikten kaçışları kolaylaştırıyor ve hattâ teşvik ediyordu. Meşihat İdaresi, öğretim sırasında yapılacak sınavlara hiç karışmıyordu. Bu sınavlarla yalnızca müderrisler ilgileniyordu. Zaten medrese öğrencilerinin, ancak bir Devlet hizmetine girecekleri zaman sınavları yapılıyordu; "rüus" ve "tevcih-i cihat" sınavları vs.. Öğretim sırasında ise yalnız Sarf, Nahiv ve Mantıktan sınava tâbi tu tuluyorlardı. Bu şekilde de askerlik yaşları gelinceye kadar oyalanıyorlardı⁶⁴. Bu bakımdan Meşihat İdaresi, medreseler üzerinde -hele taşra medreseleri üzerinde- hiç etkili değildi. II. Meşrûtiyet başlarında medreseler, çeşitli yönlerden yetkili bir kurum olan Ders Vekâleti'ni dinlememişlerdi bile⁶⁵! Merkezi yönetim, değil taşra, İstanbul'daki medreseler hakkında bile doğru ve sayısal bilgilere sahip değildi.

60 *E. Şevketi*: a.g.e., s. 43.

61 a.g.e., ss. 44-45.

62 "Beyânü'l-Hak" derg., I/23 (1324), s. 452

63 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Şubat 1326, s. 1227 (Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın konuşmasından).

64 a.g.e., s. 1238.

65 *M. Savfet*: a.g.m., s. 1645

Bu durum karşısında Harbiye Nezâreti, "medreselerde talebe arkasından koşmaya" karar verdi. Asker kaçaklarını medreselerden temizlemek ve yeni asker kaçaklarının buralara girmelerini önlemek için çeşitli önlemler almaya başladı. Bunlardan ilki, Kura sınavlarını yeniden canlandırmak oldu. 1892'den beri yapılmayan bu sınavlar, 1324 (1908)'de tekrar uygulanmaya başladı.

Kura sınavlarının tekrar başlatılması kararı alındıktan sonra Harbiye Nezâreti ile Ders Vekâleti arasında bir dizi ortak çalışmalar oldu. Kurası çıkanların sınavları 31 Mart olaylarından önce yalnız livalardaki Redif Merkezlerinde, sonra da daha yaygın olarak Alay ve Tabur Merkezlerinde "Kura İmtihanları" şeklinde yapılmaya başlandı.

Önceleri kurası çıkanlar, yaşları hangi sınıfta bulunmaya karşılık geliyorsa o sınıfın sınavına tâbi tutuluyor, belli bir not sınırını geçemezse askere alınıyordu⁶⁶. Daha sonraları bütün medrese öğrencileri sınava alınmaya başlandı. Bu düzenlemede de medrese öğrencileri doğrudan doğruya Harbiye Nezâretine başvuruyor, yaşları hangi sınıfa karşılık geliyorsa o sınıfın sınavına giriyorlardı. Tabur Merkezlerinde yapılan bu sınavlar çok uzun süre devam edebiliyordu⁶⁷.

Askeriyenin bu önlemlerine karşı medrese çevrelerinden bazı direnmeler geldi. Medrese mensuplarının durumu erteletmek için yaptığı bütün girişimler sonuçsuz kaldı. Harbiye Nezâreti işi sıkı tuttu ve acelece davrandı. Bunun üzerine medreseliler defalarca Meclis-i Mebusan'a başvurular⁶⁸. Meclis, "kura imtihanlarının eşitliğe aykırı olduğu hakkında" bir karar aldı. Ancak bu karara rağmen Harbiye Nezâreti sınavları ertelemedi. Bazı mebuslar Harbiye Nezâreti hakkında soru önergesi verdiler. Önerge kabul edildi⁶⁹. Ama Harbiye Nezâreti'nin çalışmaları durmadı. Gittikçe daha da sertleşerek devam etti.

31 Mart olayları sırasında kışkırtma motifi olarak duyguların kullanılması, bazı medreselerin bu eylemlere etkin olarak katılmalarına yol açtı. 15 Nisan 1909 tarihinde, nerede ve kimin tarafından bastırıldığı belli olmayan bir yazıda '*Abdülhamit'in* medreselerin ıslâhı için 10.000 lira kadar bir para ayırdığının duyulduğu' belirtiliyordu. *Cemiyet-i İlmiye-i Islâmiye* de hemen ertesi günü yaptığı bir resmî açıklamada, bu haberlerin doğru olmadığını, ıslâhatın daha sonra yapılacağını duyuruyordu⁷⁰.

Gene aynı olaylar sırasında isyancıların Meclisi basmaları ve orada isyancılar adına konuşan *Rasim Efendi*'nin yeni okulları tamamen dinsizlikle

66 "Beyânü'l-Hak" derg., I/18 (1324), s. 416.

67 Aynı dergi, I/20 (1324), s. 435.

68 "Kura imtihanları", Aynı dergi, I/23 (1324), ss. 452-453.

69 a.g.m., I/26 (1325), s. 471.

70 "Medreselerin ıslâhı", aynı dergi, I/29 (1325), ss. 688-689. *Yunus Nadi*: "İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî", Dersaadet 1325, ss. 70-71.

suçlaması, bunların çocukları tâ küçük yaştan itibaren dinsizleştirdiklerini, yeni açılmaya çalışılan İnas Sultanisi'nin de kızları dinsizleştirmeyi amaçlayan bir okul olduğunu iddia etmesi⁷¹, harekete damgasını artık iyice vuruyordu.

Hareket Ordusu İstanbul'a girdiğinde, 31 Mart olaylarını düzenleyenlerin ve bu olaylara katılanların önemli bir bölümü Anadolu'ya kaçıyorlardı. Ordunun İstanbul'a girdiğinde ilk işlerinden birisi, medreselerde kayıtlı öğrencilerin bir yoklamasını yapmak olmuştu. Yoklamada olmayanlar ve memleketlerinde de bir medresede kayıtlı olmayanlar özel bir komisyonca belirlenip, Hareket Ordusu Komutanlığı'na bildirilmişti. Komutanlık bir yandan yoklamada olmayanlar hakkında gerekli işlemleri yaparken, bir yandan da bunların 1325 Haziranına (Haziran-Temmuz 1909) kadar gelip, medreseye kayıtlarını yenilemelerini istiyordu⁷².

Bütün bu olaylar ve sıkı sınav uygulaması, medreselerdeki öğrenci sayısını iyice azalttı. II. Meşrûtiyette İstanbul medreselerinde 20-25 000 medrese öğrencisi varken, 1910 yılında bu sayı 5-6.000 civarına düşmüştü. Ancak bunlar hep taşralı öğrenciler idi. İstanbul'da yatılı İstanbullu öğrenci bırakılmamıştı⁷³.

31 Mart olaylarının bastırılmasından sonra "*Ahz-ı Asker Kânunu*" ile sıkıyönetim ("idare-i örfi"), okullara ve medreselere kadar yaygınlaştırıldı. Maarif Nezâreti denetim, Harbiye Nezâreti askerlik, Ders Vekâleti de medrese ıslâhatları yoluyla okulları ve medreseleri sıkı bir disiplin altına almak istiyorlardı.

Askere Alma Yasası, medrese öğrencileri üzerinde başlıca iki denetim biçimi getiriyordu: Birincisi, sınavlar idi. Yasaya göre, medrese öğrencilerinin sınav hakkını kazanabilmeleri için, askere alma yaşına girmeden önce medreseye kaydolmaları, tatil dışında hiç bir iş ve sanatla uğraşmalarını, gece gündüz "hücrenişin" olarak medrese öğretimine devam etmeleri bir zorunluluktu⁷⁴.

Askere Alma Yasası'nın en çok anlaşmazlık çıkan noktası, yüksek okullara "*samiîn*" (dinleyici) olarak devam edenlerin sorunlarının çözümünde ortaya çıkıyordu. Askerlik yaşları olan "*esnân-ı sitte*"ye dâhil iken yüksek okullardan birisine dinleyici olarak başlayanlar ve bir yıl sonra aslı öğrenci grubuna geçen yüksek okul öğrencileri hemen askere alınıyorlardı. Ancak yüksek okullara dinleyici olarak devam eden medrese öğrenciler, eğer medrese ile ilişkilerini kesmedilerse ve bunu resmen kanıtlayabilirlerse, medrese öğrencisi sınavına alınabiliyorlardı⁷⁵.

71 *Küçük Hamdi*: "Otuzbir Mart hadisesi", "Beyânü'l-Hak" derg., H/32 (1325), ss. 747-748.

Celâl Bayar: "Ben de Yazdım" İstanbul 1967 c. I, ss. 149-153.

72 "Talebe-i ulûmun askerliği hakkında", "Sabah" gaz., 15 Nisan 1910.

73 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Mart 1327, s. 2278.

74 "Talebe-i ulûmun askerliğine dâir", "Sabah" gaz., 26. 3. 1910.

75 a.g.y.

Medrese öğrencileri "esnân-ı sitte" süresince, yâni altı yıl boyunca devamlı "askerlikten muafiyet" sınavına tâbi tutulacaklar, bu süre zarfında iki kere (eskiden bu, bir hak idi) sınav veremeyenler askere alınacaklardı. Medrese öğrencisi eğer ilk dört yıl sınavı verir de beşinci yıl kalırsa, bunlar üç yıl askerlik yapacaklardı. Altı yıl sınav vererek bitirenler, altı ay askerlik yaptıktan sonra daha yüksek öğrenimlerine devam edebileceklerdi. Bunlar ayrıca idadi mezunları gibi Yedek Subay ("*İhtiyat zabiti*") Okullarına da girebileceklerdi⁷⁶. Bazı yerlerde camilerde yapılan öğretim de aynı medrese öğretimi biçiminde denetim altına alınacaktı.

Ordunun medreselerdeki asker kaçaklarını temizlemeye yönelik hareketleri, azınlıklar tarafından hiç de hoş karşılanmadı. Bunlar, medrese öğrencilerinin sınavlarının bir "askerî imtihan" şekline dönüştüğünü, askeriyenin maarifi (okulları) ve medreseleri kontrol altına almaya hakkı olmadığını, bu gidişle azınlıkların elindeki bütün okulların da ordunun kontrolü altına gireceğini iddia ediyorlardı. *Boşo Efendi*, bunun açıkça eğitim üzerinde bir sıkıyönetim olduğunu iddia ediyordu⁷⁷. Harbiye Nezâretini savunanlar ise ordunun bir kötü niyeti olmadığını, sadece yaygın ve disiplinli örgütü ile bu işi daha kısa zamanda ve daha ciddi şekilde yapabileceğini söylüyorlardı. Ordunun işe karışması kabul edildikten sonra da, tartışmanın özü sınav komisyonları ve sınav biçimleri üzerinde oluyordu⁷⁸.

Askere Alma Yasasının medreselerin denetimine getirdiği ikinci yol ise, medrese öğrencilerinin yaşayışlarının sıkı bir şekilde ve devamlı olarak izlenilmesi idi. Uzun yüzyıllardır uygulandığı şekilde medrese öğrencilerinin, üç ayların (Recep, Şaban, Ramazan) dışında büyük bir resmî tatilleri yoktu. Ama öğrenciler, özellikle ekin ekme ve hasat mevsimlerinde memleketlerine dağılıyorlardı. Bunun dışında bazı medrese öğrencileri medreseye kaydolduktan sonra, önemli ölçüde aksatmadan eski sanatlarına devam ediyorlardı.

Mahmut Şevket Paşa, üç ayların dışında kendisinin medrese öğrencilerine bir ay da hasat mevsiminde izin verdiğini; ancak kalan sekiz ayda medrese öğrencilerini devamlı izleyeceklerini, başka yere göndermeyeceklerini ve öğrencilerin bu süre içinde öğretimden başka şeyle uğraşamayacaklarını söylüyordu. Yasanın 70. maddesi medreselerin, her ay askerî makamlara öğrencilerin devam cetvellerini vermesini şart koşuyordu. Ordu bu listelerle öğrencileri sürekli olarak denetleyebilecekti. Yasa ayrıca her ayı, hattâ her geceyi ayrı bir medresede geçiren gezgin öğrenciliği yasaklamaya yöneliyor, yabancı olan "garîb"lerin gece gündüz sürekli olarak medresede kalmalarını, medresenin bulunduğu yerleşim merkezinde otu-

76 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Şubat 1326, s. 1288.

77 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Şubat 1326, ss. 1230-1231, 1234.

78 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 7 Şubat 1326, ss. 1231-1237.

ranların da Ders Vekâleti'nin izniyle, velilerinin yanında kalabilecekleri hükmünü getiriyordu⁷⁹.

Balkan bozgunu sırasında İstanbul'daki bütün okullar olduğu gibi sayıları 180'e varan medreseler de tatil edilmişlerdi. Bu arada medrese öğrencilerinin çoğu gönüllü olarak askere yazılmışlar, bir kısmı da memleketlerine gitmişlerdi. İstanbul'da şurada burada dolaşan 2.000 kadar medrese öğrencisi kalmıştı⁸⁰.

II. Meşrûtiyet döneminde medreselerde yapılan en önemli değişiklik, kuşkusuz medreselerin temizlenmesi, bir düzen ve disiplin altına alınmasıydı. Bunu da ancak -asker kaçaklarını bu kurumlardan temizlemek suretiyle- ordu yapmıştı.

Medreselerin öğretim açısından düzeltilme çalışmaları: II. Meşrûtiyet ilân edildikten, hele 31 Mart olaylarından sonra Osmanlı ülkesinde, her tarafta medreseleri düzeltmek için yoğun çalışmalar başladı. Devletin merkez idaresi İstanbul'daki medreseleri düzeltmeye ve bir disiplin altına almaya çalışırken, taşradaki idarî örgütlerde kendi yörelerindeki medreseleri düzeltmek için dernekler kurarak çalışmalara başlamışlardı. Konya'dakiler "*Konya Islâh-ı Medâris Cemiyet-i Hayriyesi*"ni kurarak⁸¹, oradaki çok sayıda medreseyi iyileştirmeye yönelmişlerdi. Selanik Vilayet Meclis-i Umûmisi de 1909 yılında medreselerin düzeltilmesi konusunu görüşmüş, Selanik Cemiyet-i İlmiyesi de bu hususta Vilayetten mükemmel bir "*Dârü't- Tedris*" açılmasını istemiş, hattâ bunun programını bile hazırlayıp sunmuştur⁸².

İstanbul medreselerinin ıslâhını genellikle "*Bâb-ı Meşihat*" yürütüyordu. Bu hususta Meşihat İdaresi 1909 yılında bir yasa tasarısı hazırlamış ve 18 Kasım'da incelenmek için Şûrayı Devlet'e sunmuştu⁸³. Yasa tasarısı 1910 başlarında Meclis-i Mebusan'a gelmiş⁸⁴ ancak tekrar Şûrayı Devlet'e gönderilmiştir.

Hükümet bir yandan yasal zemini hazırlarken, ondan daha kolay olarak kendi üzerine düşen görevleri de yapmaya çalışıyordu. Bu çalışmalarda çok etkin bir rol oynamış olan Meşrûtiyet döneminin Evkaf Nazırlarından *Hayri Bey*, medrese öğrencilerini, okul öğrencilerinden daha düşük bir düzeyde bırakmak istemediklerini; ancak medreseler için ölçü olarak okulları almayacaklarını, çünkü okulların program açısından tamamen hasta olduklarını bildiriyordu⁸⁵. Gene *Hayri Bey*, cerrin, medrese öğrencile-

79 a.g.e., ss. 1228-1229, 1238-1239.

80 "Medreseler", "Tanin" gaz., 6 Kasım 1912.

81 Bu derneğin yönetmeliği "İkdam" gazetesinin 11 Ekim 1909 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

82 *Selanik Vilâyeti Heyet-i İdaresi*: "Medreselerimiz", "Beyânü'l-Hak" derg., II/51 (1326), ss. 1078-1079.

83 "Medâris-i İlmiye", "Sabah" gaz., 19 Kasım 1909.

84 "Medâris-i İlmiye", "Sabah" gaz., 8 Ocak 1910.

85 *M. Cevdet*: "Halk karşısında mektep-medrese", "Mullimler" mec, I/7 (1923), s. 122.

rinin halkla ilişkileri açısından çok önemli olduğunu, bu ilişkilerin daha da geliştirilip dinî konuların dışına da çıkılmasını, medrese programlarına konacak basit tıbbî bilgiler ve tarım dersleriyle öğrencilerin halka bu yönlerden de faydalı olacağını söylemekteydi. Ancak bütün çabalara rağmen program komisyonu medrese öğrencilerinin halkla ilişkilerini kesmekte, yâni cerri kaldırmakta direndi⁸⁶. Oysa çok eskiden beri üç aylarda taşraya cerre giden medrese öğrencilerinin tren ve vapur biletleri parasız veriliyordu. Hattâ 1909 yılında bunlara bir miktar da yol harçlığı ("harc-ı rah") verilerek, bir çeşit teşvik edilmişlerdi⁸⁷.

Meşrûtiyet yönetiminin medreseler konusunda başardığı ilk önemli iş, 26 Şubat 1909'da kabul edilip uygulamaya koyduğu "*Medâris-i İlmîye Nizâmnâmesi*" idi⁸⁸.

Bu yönetmeliğin ilk maddeleri medreseler iç. düzeninin sağlanması ile ilgili idi. Her medresenin bir, her Müftülüğün ve İstanbul'daki "*Meclis-i Mesâlih-i Talebe*"nin de birer defteri olacaktı. Öğrencilerin devamları ve medresede olan her değişiklik bu defterlere kaydedilecekti (1., 2., 3. maddeler). İzinsiz 15 günden fazla medreseden ayrılanların odaları ellerinden alınacak, her türlü devamsızlıklar cezalandırılacaktı (9 ve 10. maddeler).

Medreselere 15-30 yaş arasındaki; bir okul diploması veya ehliyetnamesi olanlar sınavsız, olmayanlar da kabul sınavlarıyla alınacaklardı (14, 15. maddeler).

Yönetmeliğin en önemli özelliklerinden birisi, öğrenci yerleştirme biçiminin ayrıntılarıyla belirlenmiş olmasındaydı. Medrese odaları ("hücre") her yıl 10 Muharrem tarihine kadar, mülâzımlardan hakkı olanlara dağıtılacaktı. Oda yetmeyenler de sırasını beklerdi. Yabancı yerden ziyarete gelenler ve küçükler, medresede okuyan bir yakınlarının yanında kalabilirlerdi. İzinli ayrılanların odaları başkalarına verilmezdi. Bir öğrenci ancak kaydolduğu medreseye devam edip, yalnız orada kalabilecekti. Medreselere yapılmış "*köşk*" adlı muhaddis odaları da medrese öğrencilerine verilecekti (8, 9, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 20 ve 22. maddeler).

Medrese yıllık öğretim süresi dokuz ay olarak belirleniyor, Cuma dışında hergün üç saat ders ve ayrıca "Cami dersleri" olarak açıklanan ders programı kabaca belirleniyor, ayrıntılı ders programının beş yıl içinde yavaş yavaş uygulamaya konulacağı açıklanıyordu. Yönetmelikte belirtilen ders programı şu şekildeydi:

86 a.g.m., ss. 123-124.

87 "Talebe-i Ulûm", "Tanın" gaz., 13 Temmuz 1909.

88 "Medâris-i İlmîye Nizâmnâmesi", Düstur, II. tertip, cilt: II, ss. 127-138.

I. yıl:

İlm-i Sarf (Emsile, Bina, Maksud, Nüzhet et-Taraf fi ilmu's-Sarf), Talimu'l-Müteallim, Taüm-i Kur'ân ve Tecvîd, Hat, İmlâ, Sarf-ı Osmânî ve Kavâid-i Farisî, Muhtasar Hesap.

II. yıl:

İlm-i Nahv (Avamil, İzhar), Fıkıh (Merakiyi'l-Felâh), Şuzuru'z-Zeheb, Talim-i Kur'ân, Kavaidü'l-Arab, Gülistan (Farsça), Hesap, İmlâ, Kavaid-i Osmânî.

III. yıl:

Nahiv (Molla Cami, Mugni'l-Lebib), Fıkıh (Mülteka), Şafiye, Vaz', İnşa, Mebadi-i Hendese, Hesap.

IV. yıl:

Nahv-i İkmal, Şâfiye, Mülteka, Alâka, İsagoci, Muhtasar Coğrafya, Hendese, İnşa, Cezeri.

V. yıl:

Fenârî, Ma'ani, İlmü'l Aruz ve'l-Kavâfi, İlm-i Faraiz, Coğrafyayı Umûmî (x), Cebr ve'l-Kitabet.

VI. yıl:

İlm-i Mantık (Şemsiye ve el-Kutub), Ma'ani (Muhtasar ve Silkutî'nin başlarından), Kaside-i Bürde, Bânet Suâd, Muallâkât, İlmü'l-Kırae, Hikmet, Cebir, Kıtabet-i Arabiyye, Usulü Ter-cüme.

VII yıl:

Kutb, Şerh-i Akaid, Usul-ü Fıkıh, Şerhü'l-Menar, Şerhü'l-Vecîz, Âdâb-ı Münazara, Makamat-ı Harirî, Hikmet-i Cedide, Hey'et, Kimya, Mavalid.

VIII. yıl:

Şerh-i Akâid (Hayalî ile beraber yarısı), Meşarîku'l-Envar, Şerhü'l-Menar, Şerhü'l-Vecîz, Usul-ü Hadîs, Makamât-ı Harirî, Usul-ü Sâk, Tarih-i İslâm, Kozmografya (Hey'et), Mevalid.

IX. yıl:

Hikmet-i Sa'diye, Meşarîku'l-Envar, Tefsir-i Beyzavî, Dîvan-ı Hammase, Usul-ü Hadîs, Siyer, Tarih ve Coğrafyayı Umûmî.

x Medreselerde Tarih ve Coğrafya gibi "fünun-u cedide"nin okutulabileceğine dâir Şeyhülislâm, 26 Eylül 1910 tarihinde bir fetva vermişti.

X. yıl:

Celâl ma' Gelenbevî, Milel ve Nihel, Muhtasar Fasıl, Tefsir-i Beyzavî, Tuhfe-i isnâ aşeriyye, İzhârü'l-Hakk, Siyer, Tarih ve Coğrafyayı Umûmî.

XI. ve XII. yıllar:

Hidaye, Sahîh-i Buharî veya Sahîh-i Müslim, Tefsir-i Beyzavî, Mufassal Tarih-i Osmânî, Coğrafyayı Umûmî.

Yönetmelik, bir yılda ikiden fazla dersten kalanların doğrudan doğruya sınıfta kalacaklarını ve üç yıl sınıfta kalanların da medreseden atılacaklarını yazıyordu (35. madde). Ayrıca medrese çıkışlıların müderrislik, zeyl meşayihî (Sultan Camileri ve Cuma vaizliği), müftülük, tabur imamlığı vs., görevlere geçmeleri de sınavla olacaktı.

Kura sınavlarının nasıl yapılacağı da yönetmeliğe dâhil edilmişti. Bu yönetmeliğin bütün ülke çapında uygulamaya konulamayacağı açıktı. Medrese öğrencileri 1909 yılını da sınavsız geçirdiler⁸⁹. Zaten yönetmelik de Takvim-i Vekayi'de, kabulünden bir yıldan daha fazla bir süre sonra 13 Haziran 1910'da yayınlandı.

Medreselerin düzeltilmeleri hususunda ilk somut girişim 1910 yılı başlarında oldu. Bu, bir nevi "*Medâris-i İlimiye Nizâmnamesi*"nin ilk uygulaması idi. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, İstanbul'un 11 medresesinde derslikleri düzenleyip, öğretim araç ve gereçlerini hazırlattırmıştı. 1910 yılında bütün Osmanlı Devletinde 2490 medrese vardı⁹⁰. Bakanlık, bunlardan ancak 11'inde düzeltme çalışmalarına girişebiliyordu. 12 Şubat 1910 tarihinde Fâtih-Tabhâne Medresesinde yeni derslerin ve ıslâh edilmiş düzenin başlaması dolayısıyla Sadrazam ve bir kaç bakan ve ileri gelenlerin de katıldığı bir tören yapılmıştı. Ana yönetmelikte sayılan dersler, bu medresenin günlük programına "sabah", "öğle" ve "ikinci" dersleri" olarak dağıtılmıştı. Bu uygulamanın özelliği, eski medrese ders programlarına Tarih, Coğrafya, Cebir, Usul-ü Tercüme, Hikmet-i Cedide, Belâgat-ı Osmaniye, Usul-ü Sâk, Mevâlid, Kozmografya gibi derslerin konmuş olması, öğretimin 12 yıl olarak belirlenmesidir. Bu düzeltme girişiminde, Sadrazam'ın da çok önemli bir rolü olmuştu⁹¹.

Süleymaniye, Sultan Ahmet, Bayezit ve Şehzade medreseleri de yeni ders programına göre ertesi gün öğretime açılmışlardır⁹².

89 "Medrese talebeleri", "Yıldız" gaz. (Üsküp), 22 Mart 1325.

90 *Tunaya, T.Z.:* "İslamcılık Cereyanı", İstanbul, 1962, ss. 88-90.

91 "Maarife ait bir tebşir: medârisin ıslâhı", "Tasvir-i Efkâr" gaz., 13 Şubat 1910.

92 "Medâris-i İslâmiyenin ıslâh ve ihtiyacât-ı maneviyemizin istikmalı", "Sabah" gaz., 13 Şubat 1910.

Ancak bu düzeltme çâreleri ve girişimleri umulduğu gibi yürümemiştir. Buralarda ders verecek müderrisler için ödenek ayrılmamış olduğundan, müderrisler beş on ders verdikten sonra işi savsaklamaya başlamışlardır. Bu programlar dolayısıyla Cami derslerinin de düzeni bozulmuştu. Tasarı uygulanamayınca Cami dersleri de eskisi gibi kurulup yürütülemedi⁹³.

Medrese öğretimi, düzeltmeler dolayısıyla bu şekilde alabildiğine bozulunca birçok medrese öğrencileri kahve, gazino gibi yerlerde dama, tavla ve hattâ kumar oynamaya başladılar. Ders Vekâleti bu durumu önlemek için durumu Emniyet Müdürlüğü'ne bildirdi ve kendi müfettişlerinden bazılarını da, bu öğrencileri belirlemekle görevlendirdi⁹⁴.

Düzeltilme çalışmalarının başarısızlığa uğramasının en büyük nedeni, mâlî desteğin olmaması idi. Zaten Evkaf Nâzırı da programla, komisyonla, süslü sözlerle ıslâhın olamayacağını, bu iş için para gerektiğini, verdikleri azıcık paranın da yasal dayanakları olmadığından harcanmadığını belirtiyordu⁹⁵. Bu arada Konya mebusu, *Zeynelabidin Efendi* de hükümetin medreseyi düzeltme çalışmalarına karşı çıkıyor; hükümetin, medresenin elindeki bütün vakıfları aldığını, üstelik medresede ders veren hocalara maaş vermediğini iddia ediyor ve şöyle diyordu: 'Taşradaki medreseler için geçen yıl ayrılan ödenek harcanmadı. Kimi, ulûm-u riyaziye hocalarına harcanacaktı, bulunamadı, diyor; kimi yasal dayanağın olmadığını söylüyor. Ne olursa olsun! Bu durum karşısında medreselerdeki müderrisler de, öğrenciler de başka okullara kaçıyor. Hükümet, okullar için verdiği parayı niçin medreseler için de vermiyor? Hükümetin medreseleri düzeltmek adı altında yaptığı şey, aslında medreselerin asıl temeli olan dersleri alıp, bu eğitim kurumlarını başka yöne sevk etmektir. . .'⁹⁶.

Bütün bunlara rağmen medreselerin düzeltilmesi konusundaki çalışmalar devam etti. 1910 Şubat'ı ortalarında, Meşihat Makamından bütün ülkedeki medreselere bir cetvel yollandı. Medreselerin düzeltilme çalışmalarında kullanılmak üzere, her medresenin bu cetveli doldurup geri göndermesi isteniyordu⁹⁷. Bu arada merkezde, geniş kadrolu bazı toplantılar da yapıla gelmekteydi⁹⁸.

Evkaf Nezâreti 1911 Nisan'ında vilâyetlerdeki vakfiye memurlarına gönderdiği bir yazıda, her vilâyette altı kişilik bir komisyon kurulmasını, bu komisyonun oradaki medreselerin sayısal bilgilerini hazırlayıp örgütleri hakkındaki gerekli bilgilerle Bakanlığa göndermelerini istiyordu⁹⁹.

93 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Kânunusânî 1326, s. 1007.

94 "Talebe-i Ulûm", "Sabah" gaz., 9 Şubat 1910.

95 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Kânunusânî 1326, ss. 999-1006.

96 a.g.e., ss. 1000-1007.

97 "Medreselerin ıslâhı", "Tasvir-i Efkâr" gaz., 18 Şubat 1910

98 "Talebe-i ulûm", "Sabah" gaz., 22 Nisan 1910.

99 "Vilâyet medreseleri", "Sabah" gaz., 19 Nisan 1911.

Bütün bu çabalar arasında bile, yeni medrese düzenlemesi taşraya pek yayılamadı. İlk önce taşradaki medreselerin kesin sayısı bilinmiyordu. Ancak buralarda 30.000 kadar öğrenci olduğu tahmin ediliyordu¹⁰⁰. Ders Vekâleti, yalnız İstanbul'daki medrese öğrencileriyle ilgilenbiliyordu. Taşradaki öğrencileri aklına getirmeye bile cesaret edemiyordu. Müderrislerin çoğuna da maaş verilmiyordu. Zaten taşra medreselerindeki müderrislerin pek çoğunda "müderrislik" özellikleri yoktu. Bu, irsen babadan oğula geçen bir meslek olup çıkmıştı. Merkezî yönetim de bunlarla ilgilenmeyince, buralardaki bozulma hızı alabildiğine artmıştı. II. Meşrûtiyet döneminde bir ara sayıları 38'e yükselen öğretmen okulları, bütün medrese öğrencilerini çekiyordu. Hattâ halk arasında bu okulların medrese öğrencilerini çekerek, medreseleri kapatmak için açıldığı söylentileri bile dolaşmaya başlamıştı¹⁰¹.

Bu arada hükümet hep İstanbul'daki medreselerle ilgilenmeye devam ediyordu. 1910 yılından itibaren İstanbul'daki medrese öğrencilerine maaş verilmeye başlanılmıştı. Taşradaki medrese öğrencilerinin ödenekleri de İstanbul'a harcanıyordu¹⁰².

Taşradaki medreselerden ancak her kaza ve livadaki birer medreseye bütçede ödenek vardı. "*Müstehakkın tertibi*"nden de bazı medreselere para yardımı yapılıyordu. Ancak 1912'ye kadar İstanbul'da, yeni ders programına göre 25 dersane açıldığı halde, taşralarda yapılacak bir yeni program için yalnızca yeni dersleri okutacak öğretmen bulunamayacağı bahanesi söylenip kalıyordu¹⁰³.

1914'e gelindiğinde medreselerin düzeltilmesi sorunu hâlâ çözümlenmemişti. Para yokluğu en önemli sorun idi. Müderrisler ve medrese öğrencileri, üç aylarda biraz para kazanabilmek için gene halka "yüz suyu dökecek" dolaşıyorlardı¹⁰⁴. Hükümet, taşradaki bütün medrese öğrencilerini İstanbul ve Bursa'ya toplamaya çalışıyordu¹⁰⁵. Böylece düzeltme çalışmalarında daha başarılı olabileceğini düşünüyordu. Meşihat İdaresi yalnız müderris atamalarıyla ilgileniyor, medreselerin diğer yönlerine karışmıyordu. Bu ilgisizlik o dereceye varmıştı ki Karesi mebusu *Vehbi Bey*, taşradaki bütün medreseleri yıkıp kapatmanın, yerine önemli merkezlerde üniversiteler kurmanın daha iyi olacağını söylüyordu¹⁰⁶.

II. Meşrûtiyetten sonra çeşitli yabancı ülkelere birçok "okul çıkışlı" öğrenci gönderildiği halde, medrese çıkışlıların gönderilmesi akla bile

100 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 30 Mart 1327, s. 2278.

101 a.g.e., 21 Temmuz 1328, ss. 907-908.

102 a.g.e., 30 Mart 1327 s. 2278.

103 a.g.e., s. 2270; 21 Temmuz 1328, ss. 901-908.

104 a.g.e., 30 Haziran 1330, s. 677

105 a.g.e., s. 675.

106 a.g.y.

gelmiyordu. Bu, ancak 1914'de düşünülebildi ve el-Ezher Medresesi'ne 11 kişi gönderme kararı alındı¹⁰⁷, ancak uygulanamadı.

1 Ekim 1914'de İstanbul medreseleri için yeni bir düzeltme tasarısı getirildi. "*İslâh-ı Medâris Nizâmnâmesi*"¹⁰⁸ adı altında getirilen bu tasarısı, aslında savaş yıllarında yürütülmeye çalışılan "*Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye Medresesi*" idi. O başlık altında ayrıntı verilecektir.

Medrese öğrencilerine maaş verilmesi: II. Meşrûtiyet başlarında medrese öğrencilerinin yemek sorunu -uzun yüzyıllardır devam eden bir gelenekle- imaretler tarafından çözümleniyordu. Her yıl Evkaf Hazinesi bu imaretlere bir miktar ödenek ayırıyor, imaretler de bununla medrese öğrencilerine "fodla" denilen ekmele, pilav-zerde, çorba gibi yemekler veriyorlardı. Ayrıca "*duagû fodlaları*" ve "*erbab-ı cihâd fodla ve yemekleri*" adı altında öğrencilerin dışında bazı kişilere dahi sürekli ekmele ve yemek veriliyordu.

İmaretlerden aklın alamayacağı kadar çok çıkar sağlayanlar, devletin kendilerine verdiği hakkı kötüye kullananlar, imaretlere ayrılan ödenekten para kaçırınlar, malzeme kaçırınlar vs., vardı¹⁰⁹. Öyle ki fodla yerine, kül içinde kalmış, sindirilmesi imkânsız hamur parçaları, içinde bir şey olmayan kalitesiz "yemekler" veriliyordu.

Bu durumda medrese öğrencileri Evkaf Nezâreti'ne başvurarak imaretlerden yemek yemek istemediklerini, onun yerine bedelini istediklerini duyurmuşlardı. Bu hususta yapılan acele bir girişimde başarılı olunamamıştı. Öyle ki bir medrese öğrencisinin eline, Evkaf Nezâreti'nin imaretlere kişi başına ayırdığı paranın yarısı veya dörtte biri geçmeye başlamıştı. Bu durumda da öğrenciler tekrar sefil bir yaşayışın içine düşmüşlerdi.

Bunun üzerine 1909 yılında "*Tedkik-i Tahsisât-ı Vakfiye ve İslâh-ı Medâris ve İmaret Komisyonu*" kurulmuştu. Bu komisyon sorunu incelemiş, öğrencilere yemek yerine para vermeyi kabul etmiş ve bu iş için 1910 yılı bütçesine 15.000 liralık bir ödenek konmuştur. Yoksullar için ayrılan bir tanesi dışında İstanbul'daki bütün imarethaneler lağvedilmiştir. Öğrencilere de her ay 70'er kuruş maaş verilmeye başlanılmıştır. Ayrıca taşra medreseleri için de 5.000 lira ayrılmıştır¹¹⁰. Yalnız komisyon bu düzenlemeyi yaparken 1911'den itibaren tüm medreselerin yatılı okullar haline getirilmesi ve ödeneğinin Mâliye ve Evkaf bütçelerine konması da kararlaştırılmıştı¹¹¹.

Evkaf Nezâreti, imaretlerin lağvı ve ödeneğinin medrese öğrencilerine maaş olarak verilmesi hakkında önce altı maddelik bir yasa hazırlamıştı¹¹².

107 a.g.y.

108 "İslâh-ı Medâris Nizâmnâmesi", "Sabah" gaz., 6 Ekim 1914.

109 *Hayri* (Evkaf Nâzırı): "Dersâadetteki İmârâtın lağvıyla muhassasatının talebe-i ulûma tahsis hakkında lâyiha-i kanuniye müsveddesi esbâb-ı mucibe lâyihası", İstanbul 1326. ss. 4-5.

110 "Talebe-i ulûma maaş itası", "Sabah" gaz., 17 Ağustos 1910.

111 a.g.m.

112 *Hayri*: a.g.e. ve y.

Daha sonra bunu 13 maddelik bir yönetmeliğe dönüştürerek, 14 Kasım 1910 tarihinde yayınlamıştı¹¹³.

Yönetmeliğe göre, Medâris-i İslâmiye Nizâmnâmesi'nin öngördüğü, defterde yazılı 5.000 medrese öğrencisine her ay 70'er kuruş maaş verilecekti. Maaş dağıtımını yapmak için bir örgüt kurulmuştu. Yatılı okullar tarzında medreselerin yapılmasına kadar bu paranın ödenmesine devam edilecek, hattâ yatılı medreseler yapıldıktan sonra da, henüz yatılı olmamış medrese öğrencilerine bu ödenek verilmeye devam edilecekti.

Bu arada 19 Nisan 1911'de İstanbul'daki 18 imaretin lağvı ve bunların vakıflardan aldıkları gelirlerin medrese öğrencilerine dağıtılması hakkındaki yasa da Meclisten geçirildi¹¹⁴.

Bütün bu çabalar medrese öğrencilerine 68'er kuruş net maaş sağlamış, 5-6 kişi bir odaya tıklımış, kendileri yemek pişirir, çamaşır yıkar bir duruma getirilmiştir¹¹⁵. Üstelik maaş bütün medrese öğrencilerine de verilmemiştir. 1913 yılında İstanbul'daki 178 medresenin 6.500 kadar öğrencisinden 1.500'ü, bu maaşlarını alamıyorlardı¹¹⁶. Taşradaki medrese öğrencileri için ise hiç bir girişim yapılmıyordu.

Yeni medrese kuruluşları:

Medresetül-Kuzât

Tanzimat'ın hukuk alanına getirdiği ikiliğin uygulanabilmesi için, "şeriatla ilgili" bazı dâvalara bakmak üzere, yeni kadı ve nâiblerin yetiştirilmesi için ilk olarak 1854 yılında açılmıştı. İlk açılışında adı "*Muallimhâne-i Nüvvâb*" idi. 1884'ten itibaren "M e k t e b i N ü v v â b" denilmiştir. II. Meşrûtiyetin ilânından önce çok zayıf bir programı vardı. Meşrutiyet yıllarında "M e k t e b - i N ü v v â b" adının yanısıra "M e k t e b - i K u z â t" da denmeye başlamış ve programı yeniden düzenlenmiştir. Bu program, şu şekilde idi¹¹⁷.

I. sınıf: Dürer, Mecelle, Feraiz, Tatbikat-ı Şeriyye, Sakk'ı Şer'î, Defter-i Kassam, Ahkam ve Nizamât-ı Evkaf, Arazi Kânunu, Ticaret-i Berriye Kânunu, Ticaret-i Bahriye Kânunu, İcra Kânunu, Ceza Kânunu, Usul-ü Muhakemeyi Hukukiyye, Tatbikat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye ve Ticariyye, Tanzîm-i İlâmât-ı Hukukiyye, Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiyye ve Sul-

113 "Talebe-i Ulûm Muhassasatına Dâir Nizâmnâme", Takvim-i Vekayi 684 (14 Teşrinisani 1326).

"Sabah" gaz., 28 Kasım 1910.

114 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 8, 24 Mart 1327, ss. 1751, 2129-2134; Takvim-i Vekayi, 808 (12 Nisan 1327).

115 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 24 Kânunusâni 1326, s. 1007.

116 *Abdullah Cevdet*: "Softalığa dâir", "İctihat" derg., 60 (1329), s. 1305.

117 *Ergin, Osman*: "Türkiye Maarif Tarihi", İstanbul 1977 (2. baskı) s. 159.

hiyye, Tanzîm-i İlâmât-ı Cezaiyye, Methal-i İlm-i Hukuk, Hukuk-u Düvel, Hukuk-u İdare, İktisat, Kitabet-i Resmiye, Hüsn-ü Hatt-ı Ta'lik.

Smf-ı Mahsus: Feraiz ve Vesaya, Sakk-ı Şer'î, Nikâh, Talak, Hizane, Nafaka, Ahkam-ı Evkaf, Defter-i Kassam, Usul-ü Muhakeme-i Şeriyye (uygulamalı), Malumat-ı Kanuniye, Harç ve Damga Kânunları, Kitabet, Hesap, Usul-ü Defterî, Hüsn-ü Hatt-ı Ta'lik.

Bu dönemde Mekteb-i Kuzât-ın öğretim düzeyi oldukça yükselmisti. Okula giriş sınavları çok zor idi. Darülfünun Ulûm-u Diniyye şubesi mezunlarının buraya sınavsız alınmaları kararlaştırılmıştı¹¹⁸. Bu okul için 1913 yılı önemli yeniliklerin yapıldığı bir yıl oldu. Okul, bugün İ.Ü. Merkez Kütüphanesi olarak kullanılan binasında 7 Haziran 1913'de yeni bir öğretime geçti. Az sonra da adını "*Medresetü'l-Kuzât*" olarak değiştiren okulun her yönünü bir düzen içine sokan yeni yönetmeliği yayınlandı¹¹⁹.

Medrese, Meşihat Makamına bağlı idi ve bir müdür tarafından idare ediliyordu. 20-35 yaş arasında sabıkası olmayan, iyi ahlâklı kişilerden sınavla öğrenci alınıyordu. Öğretim süresi 4 yıla çıkartılmıştı. Her ders yılı sonunda yazılı ve sözlü sınavlar vardı. 1, 2 ve 3. yıllarda bazı özel derslerin sınavlarında çok yüksek numara alanlar, dördüncü yılı okumadan, çeşitli derecelerle mezun olabiliyorlardı. İki yıl üstüste kalan öğrencinin kaydı siliniyordu.

Daha sonra bu ana yönetmeliğe ek bir yönetmelik daha yayınlandı¹²⁰. Buna göre Şer'î mahkemelerdeki idare ve yazı memurlarını yetiştirmek üzere Medresetü'l-Kuzât'ta özel bir gündüzlü sınıf açılmıştı (Buraya idadi ve dengi okul çıkışlılar alınıyordu).

Yeni bir biçimde kurulan Medresetü'l-Kuzât'a 1914 yılında 82 kişi kaydedilmiş, 84 kişi de mezun olmuştu¹²¹.

Medresetü'l-Vaizin

"Ahkâm-ı âliye-i Kur'âniye ve sünnet-i seniyye-i nebeviye dairesinde mevâiz-i hasene-i ictimaiyye icrasıyla din'i mübir-i İslâmın müessis-i medeniyet ve fazilet olduğunu cihân-ı insaniyete neşr edebilecek erbab-ı kemâli yetiştirmek maksadıyla"

118 "Mekteb-i Kuzat'a girecekler", "Sabah" gaz., 20 Mayıs 1911.

119 "Medresetü'l-Kuzât Nizâmnamesi", Düstur, 2. tertip, c. IV, ss. 146-150.

120 "5 Safer 1332 tarihli Medresetü'l-Kuzât Nizâmnamesine Müzeyyel Nizâmname", Düstur, 2. Tertip, c. IV, ss. 1255-1256.

121 "Medresetü'l-Kuzât", "Sabah" gaz., 10 Temmuz 1914, 22 Ekim 1914.

28 Aralık 1912'de Soğukçeşme-Vani Efendi Medresesi'nde açılmış¹²² bir İslâm misyoner okulu idi¹²³. Daha sonra Bayezıt Medresesi'ne nakledilmiş olan okul, 20-35 yaş arasındakilerden çok ağır bir yarışma sınavı ile öğrenci alıyordu¹²⁴.

Okulun yönetmeliği 19 Şubat 1914'de çıkarıldı¹²⁵. Evkaf Nezâretine bağlı olan gündüzlü bir okuldu. Daha sonra yatılıya çevrilmesi düşünülüyordu. Öğretim süresi dört yıldır ve her yıl yarışma sınavı ile en fazla 40 öğrencinin alınacağı belirtiliyordu (1913 yılında 48 kişinin alınacağı, hattâ 10 kadar da yabancı uyruklu müslüman öğrenci alınacağı ilân ediliyordu¹²⁶). Öğretim sırasında hiç bir ücret alınmayacak, hattâ öğrencilere ayda 150 kuruş maaş, ders ve sınav günlerinde de öğle yemeği verilecekti. Medreseden çıkınca dört yıl zorunlu hizmet vardı. Yönetmeliğe ek olarak, medresede okutulacak dersler şu şekilde belirlenmişti¹²⁷:

Tefsir, Hadîs, Kelâm, Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Faraiz, Siyer-i Nebevi, Tarih, Coğrafya, Osmanlı Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Fars Edebiyatı, Riyaziye, İlm-i Hey'et, Tabiiyat, Felsefe, İç-tima' ve Terbiye, Malûmat-u Hukukiye, Malûmât-ı İktisadiye ve Mâliye, Hıfzıssıhha, Hitabet ve Mevızaa, Terbiye-i Bedeniye.

Medresetü'l-Vaizin, savaş yıllarında pek başarılı olamamış ve Medresetü'l-Eimme ve'l-Hüteba ile birleşerek "Medresetü'l-İrşâd" adını almıştır.

Medresetü'l-Eimme ve'l-Hütebâ

1913 yılı sonlarına doğru imam, hatip ve müezzinlerin yetiştirilmesi için kurulmuştu. Medrese iki kısımdı ve programı şu şekilde idi¹²⁸:

İmam ve Hatipler kısmı: Kur'ân-ı Kerim Nazariyatı, Kur'ân-ı Kerim Tatbikatı, Malumât-ı Kanuniye, İlm-i Kelâm, Ahkâm-ı Nikâh ve Talâk, Hitabet-i Arabiye Nazariyatı ve Tatbikatı, Türkçe Hitabet, Ahkâm-ı İbâdet.

Ezan ve İlâhi kısmı: Kur'ân-ı Kerim Tatbikatı ve Nazariyatı, Ezan ve İlâhi Nazariyatı ve Tatbikatı.

Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliye Medresesi

1914 yılında yayınlanan Islâh-ı Medâris Nizamnâmesi'ne göre bütün İstanbul medreseleri "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi" adıyla birleştirilmişlerdi. Bu yönetmeliğe göre medresenin kuruluş sistemi şöyle olacaktı:

122 "Medresetü'l-Vâizîn, "Sabah" gaz., 29 Aralık 1912.

123 *Ergin, O.*: a.g.e., s. 160.

124 "Medresetü'l-Vâizîn'e şerait ve sûret-i kabul", "Sabah" gaz., 13 Mayıs 1912.

125 "Medresetü'l-Vâizîn Nizamnamesi", *Düstur*, 2. tertip, c. IV, ss. 212-215.

126 "Medresetü'l-Vâizîn", "Sabah" gaz., 4 Temmuz 1913.

127 *Ergin, O.*: a.g.e. ss. 160-161'de üç sınıf üzerinden bir program veriyor.

128 a.g.e., s. 163.

Orta kısım**Yüksek kısım**

Birinci devre

İkinci devre

1	2	3	4	—	5	6	7	8	—	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Orta kısımlara, her sınıfta 65'er kişi olmak üzere toplam 2080; yüksek kısma da her sınıf 50'şer kişilik olmak üzere 800 öğrenci ("tâlib") alınacaktı.

Medrese, Ders Vekâletine bağlı olacaktı. Bu sınıfın orta kısmında muallimler, yüksek kısmında da müderrisler görevli olacaktı. Öğrenciler, İstanbul medreselerine kayıtlı olan öğrenciler arasından -en son sınavlarda aldıkları notlara göre- seçilecekti. Ertesi yıldan itibaren de I. sınıfa ancak altı yıllık ilköğretim görmüş olanlardan sınavla öğrenci alınacak, yükselme de sınıf geçme yoluyla olacaktı. Ara sınıflara öğrenci alınmayacaktı. Bu medreseye giremeyen medrese öğrencileri İstanbul medreselerinde oturamayacak ve ödenek alamayacaktı. Bununla öğrencilere maaş verilmesi usulü kaldırılıyor, yemek ve elbise vermek yolu tercih ediliyordu. Orta kısımdan çıkanlar "ş a h a d e t n a m e" yüksek kısımdan çıkanlar da "i c â z e t n â m e" alacaklardı. İcazetnameye öğrencinin okuduğu bütün dersler ve müderrislerin adları yazılacaktı. Öğrencilerin idarî işlerini yürütmek üzere bir M e c l i s-i Mesâlik-i Talebe kurulacaktı.

Medresenin ders programı kabataslak şu şekilde belirlenmişti:

Orta kısım: Kurân-ı Kerîm Tecvidi (Uygulama), Hadîs ve Tefsir-i Şerif, İlm-i Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh, İlm-i Kelâm, Sarf ve Lügat, Nahiv, Mantık, Balagat-ı Arabiyye, Adab, Vaz', Mükâleme ve Tatbikatı, Kitabet-i Arabiyye, Siyer-i Nebvî, Peygamberler ve Halifeler Tarihi, Tarih-i İslâm ve Eryan, Tarih-i Umûmî ve Osmanî, Felsefe, Türkçe Kıraat, İmlâ, Kavaid, Kitabet ve Edebiyat, Farisi, Coğrafyayı Umumî ve Osmânî, Riyaziyat, Amelî ve Nazarî Hesap, Hendese, Cebir, Müsellesat, Mihanik, Hey'et, Usul-ü Defterî, Tabiiyat, Ziraat, Hikmet, Kimya, Malumat-ı Fenniye ve Ahlâkiye ve İctimaiyye ve Kanuniyye, Hıfzıssıhha, El sine. Hutut, İlm-i İçtima ve Terbiye, Terbiye-i Bedeniye, İlm-i İktisat ve Mâlî, Hitabet ve Vaaz.

Yüksek kısım: Tefsir-i Şerif, Hadîs ve Usul-ü Hadîs, İlm-i Fıkıh, Tarih-i İlm-i Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Hilâfiyât, İlm-i Kelâm, Tarih-i İlm-i Kelâm, Felsefe, Hukuk, Kavanın.

İstanbul medreselerine verilen bu düzen, 1914 Ekiminde uygulanmaya başlandı. Bu düzenden çok şey bekleniyordu. Hattâ yabancı uyruklu bazı müslümanlar bile bu medreselerde okumak için İstanbul'a gelmiş-

lerdi¹²⁹. Ancak Genel Savaş (I. Dünya Savaşı), bu medreselerin tasarlandığı düzende kurulmasını oldukça aksattı.

Medresetül-Mütehassisîn

İslâh-ı Medâris Nizâmnâmesi'ne göre Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi'nin yüksek kısmının da üzerinde, uzmanlar yetiştirmek amacıyla kurulması tasarlanıyordu. Meşihat, burada gerek duyacağı şubeleri açacaktı ve medresenin öğretim süresi de iki yıl olacaktı. Buraya alınacak öğrencinin, özellikle Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesini bitirenler kadar sağlam bilgi sahibi olmaları istenecekti.

Bu medrese, ancak 1917 yılında gerçekleştirilebilmiştir.

Yeni medrese kurma tasarıları:

Makam-ı Meşihat, 1911 başlarında Kayseri'de yeni fenleri okutmak üzere bir medrese açılması hususunda Evkaf Nezâreti'ne bir yazı yazmıştı¹³⁰. 1912 yılında da Bağdad'da büyük bir Medrese-i İlmî-ye kurulması, bu yolla oradaki medreselerin düzeltilmesi kararlaştırılmıştı.¹³¹ Ancak bu girişimlerden olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Medine Medresetü'l-Külliyesi:

1913 yılında Evkaf Nezâreti Medine'de Hz. Muhammet (sav) adına "M e d r e s e t ü l - K ü l l i y e" adlı yatılı bir eğitim kurumu açmayı kararlaştırmış ve yönetmeliğini yayınlamıştı¹³². Buna göre; medresenin ilk ve ortaöğretim kısımları da olacaktı. Öğretim dilinin Arapça olacağı yazılan medresenin bir çok yönlerinin daha sonra saptanacağı belirtiliyordu. Gerçekten de bu husustaki çalışmalar daha sonra da devam etti¹³³. Yardım toplanılmaya başlandı. 1914 başlarında medresenin yapımına da başlanıldı¹³⁴. Ancak öğretime geçtiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmadı.

Medrese-i Kebir-i İslâmiye:

Suriyeli Şeyh Reşit Rıza Efendi, 1910 yılında İstanbul'a gelmiş ve burada büyük bir medrese kuracağını; daha önce Suriye, Mısır ve Tunus'da bunun gerçekleştirildiğini söylemişti. Öğretimin Arapça yapılacağı medresede, ortaöğretim çıkışlılar vaiz olarak yetiştirilecekti. Hükümetin nüfuzu altına

129 "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye", "Sabah" gaz., 21 Ekim 1914.

130 "Kayseri'de bir medrese", "Sabah" gaz., 13 Ocak 1914.

131 "Bağdad'da bir medrese-i ilûm", "Sabah" gaz., 1 Nisan 1912.

132 "Medine'deki Dârü'l-Ulûm hakkında Nizâmnâme", Düstur, 2. tertip c. V, ss. 319-322.

133 "Medrese-i Külliye-i İslâmiye", "Sabah" gaz., 15 Ocak 1914.

134 "Medrese-i Külliye-i İslâmiye", "Sabah" gaz., 21 Ocak 1914.

sokulmamaya çalışılan bu medresede 50 yatılı ve sonradan belirlenecek bir miktar gündüzlü öğrenci bulunacaktı¹³⁵.

Bu girişim hakkında daha sonra bir bilgi alınamamıştır.

Dârü'd Davah ve'l-trşâd:

Bağdat'ta İslâm misyonerleri yetiştirmek amacıyla kurulması tasarlanan bir medresedir. *Seyyid Reşid Rıza* tarafından ders programı bile hazırlanmıştı¹³⁶. Ama bunun da gerçekleştiğine dair bir bilgi alınamamıştır.

135 "İstanbul'da büyük bir medrese-i İslâmiye", "Sabah" gaz., 15 Mart 1910.

136 "Revue du Monde Musulman", 18 (1912), ss. 226-227.